

Srebren DIZDAR*

KNJIŽEVNO STVARALAŠTVO NA ENGLESKOM JEZIKU U GLOBALNOM OKRUŽENJU U 21. STOLJEĆU

Sažetak: Iako je rano da se govori o književnosti trećeg milenija, upravo su kraj 20. i početak 21. stoljeća potakli brojne kritičare širom svijeta da uvedu ovaj termin u noviju teorijsko-kritičku aparaturu. Brojni među njima su u pokušaju što tačnijeg razlučivanja sadašnjih terminoloških okvira da se uspostavi razlika između tradicionalno shvaćene fikcijske proze (*fiction*) i publicističke, nefikcijske proze (*non-fiction*), premda su se u postmodernističkom kolopletu tokom posljednjih četrdesetak godina nametnuli pretežno pomiješani, hibridizirani književni izričaji. Nekadašnje prilično vidljive granice između tih osnovnih književnih vrsta su postepeno postajale sve poroznije, da bi se u nekom pogodnom trenutku gotovo i izgubile. To je osobito vidljivo u književnostima pisanim na brojnim varijantama engleskog jezika u nekoj vrsti globalnog prostora formiranog na presjecištima nekoliko velikih tradicija: engleske/britanske, američke, te ostalih književnosti engleskog govornog prostora, koje se u najširem smislu mogu odrediti kao „postkolonijalne”, iako među stvaraocima književnosti Kariba, Afrike, Azije, Australije i Kanade postoje brojne dodatne specifičnosti koje ih i spajaju i razdvajaju od ovako postavljenog kulturološko-literarnog okvira našeg vremena.

U radu se ukazuje na zanimljive pojave koje su bitno odredile neke značajne pisce i njihova fikcijska djela u tom razdoblju, predstavljajući ponešto suženi pregled novijih djela među autorima onoga što se već neko vrijeme označava „klasicima” britanskog proznog postmodernizma, te još nekih koji su zavrijedili da im se pokloni dužna pažnja u djelima koja se objavljuju u Velikoj Britaniji. Prikazani su i neki američki autori, osobito oni iz multikulturalnih hibridnih sredina, koje je, iznad svega, obilježilo književno stvaralaštvo nakon terorističkog napada 11.

* Prof. dr Srebren Dizdar, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

septembra 2001. Iz tzv. postkolonijalnog okruženja ukazano je na tematska opredjeljenja prozaista iz tih djelova savremenog svijeta, te nekih autorica iz tzv. islamskog feminističkog miljea, kao i na djela nekih istaknutih autora iz Australije, Kanade, Kariba i Afrike, koji su već postali dijelom savremene svjetske književne baštine.

U ozračju narastanja „digitalne književnosti” i nekih novih hibridnih vrsta multimedijalnih elektronskih oblika književnog stvaralaštva, u kojima se spaja temeljni narativni tekst sa vizuelnim i grafičkim elementima, pomenuta su i djela nekih zanimljivih pisaca najnovije generacije, uključujući i autore koji razvijaju novi podžanr koji se naziva književnost za mlade (*young adult literature*). Upravo ti romansijeri najavljuju svekoliko raznovrsnost proznih formi u budućnosti i opstanak ove vrste književnog stvaralaštva na izmijenjenim pretpostavkama za njihovo kritičko prosuđivanje.

Ključne riječi: *književnosti trećeg milenija na „engleskim jezicima svijeta”, globalni pregled savremenih romansijera, pjesnika i dramatičara, postmodernistički i postkolonijalni književni okviri, „islamski feministički milje”, književnost za mlade*

Književnosti trećeg milenija na engleskom jeziku

Iako je, doista, vrlo rano da se govori o književnosti 21. stoljeća budući se ono nalazi tek negdje na polovici drugog desetljeća ovog trećeg milenija uobičajenog računanja vremena, upravo su kraj 20. i početak 21. stoljeća potakli brojne kritičare širom svijeta da uvedu ovaj termin u noviju teorijsko-kritičku aparaturu. Brojni među njima su uporno pokušavali da dođu do što tačnijeg razlučivanja (do)sadašnjih terminoloških okvira u naporu da se uspostavi razlika između tradicionalno shvaćene fikcijske proze (*fiction*) i neumjetničke i publicističke, nefikcijske proze (*non-fiction*), premda su se u postmodernističkom kolopletu tokom posljednjih četrdesetak godina nametnuli pretežno pomiješani, hibridizirani književni izričaji. Nekadašnje prilično vidljive granice između tih osnovnih književnih vrsta su postepeno postajale sve poroznije, da bi se u nekom pogodnom razdoblju gotovo i izgubile, stvorivši iznimno često upotrebljavan termin metafikcije (*metafiction*). To je osobito vidljivo u književnostima pisanim na engleskom jeziku u nekoj vrsti globalnog prostora. On se formirao na presjecištima nekoliko velikih tradicija: engleske/britanske, američke, te ostalih književnosti engleskog govornog područja, koje bi se u najširem smislu mogle odrediti kao „postkolonijalne”. Iako među stvaraocima književnosti Kariba, Afrike, Azije, Australije i Kanade (jer su i ova dva ogromna geopolitička i kulturološka prostora bila kolonije pa i dan-danas imaju status

„dominiona”), dakle, onoga što se naziva *Commonwealth*; postoje brojne dodatne specifičnosti koje ih i spajaju i razdvajaju od ovako najšire moguće postavljanih kulturološko-literarnih okvira ranog 21. stoljeća.

Izrastanje novog svjetskog književnog prostora na engleskom jeziku

Globalizirano okruženje našeg vremena povezuje upravo upotreba engleskog jezika kao gotovo neprikosnovenog vida međunarodne komunikacije zasnovane na istovremenoj dostupnosti u skoro svim djelovima svijeta, odnosno svakom njegovom kutku koji ima pristup internetu i sa pripadajućim digitaliziranim naprav/ic/ama (računar, pametni telefon, *Ipad* i sl.) sve većih memorijskih i radnih kapaciteta. U tom nepojamno beskrajnom virtuelnom repozitoriju ponekad posve različitih vrsta (za)pisanih dokumenata ili metapodataka — od običnih kratkih SMS poruka do golemih digitalnih baza podataka iz svih oblasti savremenog ljudskog postojanja i stvaranja — svakodnevno se pohranjuju i mnogi artefakti, koje i dalje nazivamo književna djela, iako se sve više i više pojavljuju u vidu različitih (multi)medijskih, elektronski generiranih oblika. S jedne strane, kao u kakvom borhesovski projiciranom futurističkom projektu, koji treba da rezultira „bibliotekom svih biblioteka”, ubacuju se u taj virtuelni univerzum (*cyberspace*) bezbrojna prethodno objavljena književna djela i na taj način spasavaju od nestanka u obliku odštampanih primjeraka; dok, s druge strane, sve se više novoobjavljenih „knjiga” pojavljuje samo i isključivo kao elektronsko izdanje. Za razliku od klasičnih biblioteka i uprkos tehnološkim mogućnostima za nesmetani unos, pretragu i pristup tim zapisima, na čemu počiva *Open Access Policy* (zagovaranje otvorenog pristupa svim vrstama dokumenata bez plaćanja bilo kakve naknade) kao zajednički megaprojekt velikih svjetskih biblioteka i zasad manje mreže najpoznatijih akademskih institucija pretežno u angloameričkom kulturnom prostoru; još smo daleko od nekog dobro sređenog virtuelnog kataloga. U njemu bi se, prema načelima Deweyjeve ili neke bibliografske klasifikacije prilagođene savremenim informatičkim tehnologijama, unakrsnim povezivanjem došlo do nekakve mozaične slike savremene književnosti na engleskom jeziku na globalnom planu. Ako se primijeni tako širok kriterij, u tu veliku skupinu bi ušla sva književna djela napisana na engleskom, bez obira na to da li je njihovom autoru/autorici to bio izvorni (maternji — *original / native / mother tongue*) ili usvojeni (drugi ili treći) jezik.

Pri tome se možemo poslužiti geografskim odrednicama koje u najčešće korištenom procesoru za obradu teksta — *Wordu* — daju čak 16 različitih

varijacija engleskog jezika u svijetu, za koje postoji mogućnost pravopisnog korigiranja (*spellcheck*). Naravno, u svakoj od tih širih odrednica krije se mnoštvo podvrsta — od dijalektalnih do onih koje se javljaju kao distinktno kulturološko-lingvističke osobenosti određenog prostora, jezičke, etničke ili socijalne grupacije — budući da ne postoji nekakav „standardni književni engleski jezik” ili nešto nalik na nekadašnji *King’s/Queen’s English* (KE/QE). Na djelu je veliki broj kako tih relativno standardiziranih (ne više „standardnih”!) „književnih engleskih”, ili bi ih, barem, trebalo biti u nekom fluidnom obliku u Velikoj Britaniji, SAD, Kanadi, Novom Zelandu ili Australiji, pa čak i Republici Irskoj ili državi Belize; donekle i na Karibima ili Južnoj Africi, a možda i u nekadašnjim velikim kolonijama poput Indije. Što, međutim, reći za engleski u Hong Kongu, Singapuru, Indoneziji, Maleziji, na Filipinima, Jamajci, Trinidad i Tobagu ili Zimbabveu? Ili, konačno, o onom „internacionalnom” engleskom kojim govore kao današnjim *lingua franca* desetina miliona ljudi u okvirima globalne politike, ekonomije, nauke... ne samo u međunarodnim organizacijama ili institucijama, ili nevladinom sektoru, nego i stotine miliona korisnika u svakodnevnoj, doslovno globalnoj upotrebi? Oni su, u stvari, najbliži toj supraetnonacionalnoj, globalnoj varijaciji internacionaliziranog engleskog jezika, kakavi su, svojedobno, bili sanskrit, mandarinški kineski, klasični latinski ili arapski u islamskom povijesno-civilizacijskom i kulturološkom prostoru.

Iz tog razloga se danas govori o pluralnosti engleskih jezika u svijetu (*World Englishes*) kao mozaičnom zbiru svih ranije pomenutih geografsko-kulturološko-lingvističkih odrednica, premda se u okvirima književne produkcije uglavnom spominje britanski engleski (*British English*, BE) ili američki engleski (*American English*, AE), jer iz te dvije sredine dolazi najviše novih književnih naslova — i kao odštampanih i kao elektronskih izdanja. Uz dužno poštovanje prema jednako značajnim izdavačima iz Kanade, Australije ili, naročito, Indije, gdje postoji izuzetno snažna angloindijska književnost kao zasebna vrsta u odnosu na mnoštvo tamošnjih indigenih jezičkih grupa, među kojima se izdvajaju hindi i urdu; samo manji broj autora izvan Velike Britanije ili SAD uspijeva da se probije i nametne na tom globaliziranom književnom tržištu. Pa i tada ih objavljuju i promoviraju najveći globalni izdavači, sada već pretvoreni u multinacionalne megakompanije kao što je *Pearson Longman*. U njihovom okrilju su se našla i nekadašnja kulturna izdavačka imena, kao što je *Penguin*, te stotine malih izdavačkih kuća koje su, svojevremeno, proslavile književne stvaraoce od druge polovine 19. stoljeća naovamo.

Vremenski okvir kao kriterij selekcije

Vremenska odrednica je potrebna radi daljeg sužavanja okvira unutar kojih se može smisljeno govoriti o današnjem globalnom književnom stvaralaštvu na „engleskim jezicima” u prve dvije decenije 21. stoljeća. Iako se književni historičari uglavno slažu da je roman kao novija prozna vrsta napunio skoro 300 godina ako uzmemo da je njegov stvarni začetnik *Robinson Crusoe* Daniela Defoea, objavljen aprila 1719. godine; nije zgoreg podsjetiti se da je to, doslovno, jedini žanr koji se ustrajno razvijao u protekla tri stoljeća. Dokaza ima odviše. Svake godine se ionako obilna književna produkcija u svijetu engleskog govornog i pisanog područja širi sve više i više, pojavljuju se novi autori, novi glasovi, a oni prethodni — ili uspijevaju da održe stečeni renome, ili postepeno nestaju sa čudljivog globalnog književnog tržišta. To ne bi trebalo da previše čudi bolje poznavaoce nastanka i narastanja romana na engleskom jeziku. U svojoj izvrsnoj studiji o razvitku engleskog romana u 18. stoljeću, *The Rise of the Novel (Uspon romana)*, Ian Watt je naveo da se oko 5.200 djela nastalih u tom burnom stoljeću može i smije podvesti pod odrednicu *novel*¹, kako se u engleskom označava ova književna vrsta, jer je predstavljala nešto novo u odnosu na proznu tradiciju prethodnih razdoblja. Od prosječnih sedam naslova u prvih četrdesetak godina 18. stoljeća, preko dvadesetak u periodu između 1740. i 1770. godine, u Velikoj Britaniji je potkraj tog prvog stoljeća romana objavljivano oko 400 prozних djela godišnje, koje možemo zvati romanom. Istovremeno, kako je svojevremeno dokazao njemački historičar i teoretičar književnosti Wolfgang Kayser, u istom periodu se u Njemačkoj objavljivalo oko desetak romana, da bi, potkraj 18. stoljeća, taj broj narastao na 500 romana godišnje.² Slično je bilo i u Francuskoj, a u drugim djelovima Evrope, naročito u slavenskim zemljama, roman se, nakon svojevrsnog zastoja u doba romantizma, stabilizira i značajnije razvija tek u 19. stoljeću.

Watt s razlogom ukazuje na društveno-ekonomsku uvjetovanost nastanka i potonjeg narastanja romana u datom vremenu i njegovo opstajanje u odnosu na druge književne rodove. Blizu je pameti da se iz kasnije, a naročito današnje kritičko-prosuđivačke perspektive, najveći broj tog ogromnog korpusa djela ne može više uopće uzeti u obzir kod temeljitijeg proučavanja onoga što se u praksi naziva „najboljim” ili „najreprezentativnijim” primjerima engleskog

¹ Ian Watt, *The Rise of the Novel: Studies in Defoe, Richardson and Fielding*, Penguin, Harmondsworth, 1972, p. 36.

² Navedeno prema: Viktor Žmegač, *Povijesna poetika romana*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1987, pp. 41–42.

romana tog vremena. Broj romana koji se i dalje proučavaju, najčešće u akademskim krugovima i za potrebe akademskih studija književnosti, ograničava se na raspon od pedeset do oko tri stotine. Pri tome je očigledno da je riječ o prilično jasno određenom kanonu u kojem su mjesto našli upravo oni romani koji su izdržali mijene vremena, ukuse publike i nemilosrdni sud kritike. Jednostavnom matematičkom operacijom se vidi da ni desetak posto objavljenih romana dostupnih čitalačkoj i kritičkoj populaciji nije uspio da očuva neku vrstu perzistirajuće vrijednosti nakon vremena u kojem su objavljeni, a da je ostatak gotovo u potpunosti nestao iz vidokruga ili je ostao trajno zatočen prašinom i mrakom nedostupnih bibliotečkih polica. Bez obzira na toliki postotak „škarta” ili „otpisanih” proznih uradaka, pojavljivali su se novi autori iz čijeg su pera / pisacé mašine / računara ustrajno izlazili novi naslovi. Danas se godišnje objavi najmanje 300.000, prema nekim procjenama i do 800.000, naslova na svima varijacijama engleskog jezika u svijetu, koji bi se mogli podvesti pod krajnje suspektnu i nejasnu odrednicu *novel*.

Opseg odabranih djela za analizu

Na tom podatku je potrebno sačiniti ili primijeniti prvi krug selekcije. Odmah se nameće bitno pitanje kako se to uopće može uraditi, jer ni najmarljiviji čitaoci ne mogu u datom vremenskom intervalu pregledati, a kamoli i pročitati, te ponuditi relevantno mišljenje ili kritičku ocjenu tolikog broja naslova. Ova gargantuovska situacija sa neizmjernim brojem (d)jela na stolu se ne da ni pomirisati, a kamoli okušati, prožvakati, čak i pojesti, a da o apsorpiranju i ne govorimo — bez nečije pouzdane upute ili preporuke, ili permanentne žgaravice i zbrke u glavi. I tu se suočavamo sa barem dvije vrste nedoumica. Jedna se odnosi na puki prolazak kroz toliku količinu informacija, odnosno naslova; a druga na eventualnu odluku da se poslušá preporuka nekoga u čije prosuđivanje ne bi trebalo da postoji bilo šta izvan „razumne sumnje” (*reasonable doubt*), kako se u angloameričkom pravu savjetuju porotnici prije nego donesu odluku o nečijoj nevinosti ili krivnji. Ako se i dalje poslužimo metaforom suđenja, onda će nam biti potrebni kako brojni dokazi, tako i obje strane u postupku (odbrana i optužba), koje će tumačiti podastrte „dokaze” i svojim retoričkim vještinama uticati na donošenje konačnog suda. U ovom slučaju bi se mogla iskoristiti novija upotreba riječi *advocate* u engleskom jeziku, koju na našim jezicima prevedimo kao „zagovarati, zalagati se za nešto”, najčešće u cilju promoviranja određenih društvenih, moralnih, političkih i/ili individualnih vrijednosti. U tom smislu i uvodimo binarnu opoziciju: „zagovarači” ili „zagovornici” naspram

„protivnici” ili „odgovarači”, umjesto „odbrane i optužbe”, kao prikladnijih izraza u postupku (pr)ocjenjivanja savremenih književnosti na engleskim jezicima u globalnom okruženju s početka 21. stoljeća. Tu se nalazimo u onom neobičnom jezičko-pravosudnom poimanju nekadašnjeg tužioca, koji se, nakon velike reforme pravnog engleskog u Velikoj Britaniji za vladavine Tonyja Blaira potkraj 20. stoljeća, naziva *claimant* — onaj koji nešto tvrdi i na kojem počiva odgovornost da dokaže krivnju suprotne branjeničke strane (*defendant*), a čija je nevinost unaprijed zagarantirana dok se, eventualno, ne dokaže suprotno.

(Ne)mogućnosti kvalitetne kritičke prosudbe

Sljedeće iskušenje predstavlja odabir i „zagovarača” i „odgovarača” jer se u sumraku Gutenbergove galaksije štampanog teksta skoro izgubila bitna uloga kritičara tekuće književne produkcije, koja se postupno, ali dosljedno, razvijala od vremena prvih opservacija u dnevnim novinama ili književnim časopisima kakvi su bili *The Tatler* ili *The Spectator* Addisona i Steelea u Londonu s početka 18. stoljeća. Broj i relevantnost specijaliziranih književnih časopisa širom svijeta se neprestano smanjuje, te se oni danas, uglavnom, vezuju za najpoznatija akademska središta i mahom njihove univerzitetske izdavače (*university press*), dok se samostalne, „nezavisne” periodične publikacije tog profila, kakve su, recimo, još uvijek *The London Review of Books* ili *New York Review of Books*, nesmiljeno ukidaju zbog očigledne neisplativosti takvih poduhvata. Takav je slučaj i sa najboljom dnevnom ili sedmičnom novinskom književnom kritikom, gdje se više ne možemo osloniti na sjajne prosudbe kakve, srećom, još donosi kulturni *Times Literary Supplement*, a pitanje je vremena kada će se nešto slično desiti i sa onim što se (još uvijek) može pronaći u časnim izuzejima kao što su *The Times*, *The New York Times*, *New Yorker*, *The Guardian*, ili u još ponekom uglednom dnevnom listu ili časopisu. Istina, svi oni već neko vrijeme imaju elektronska izdanja, a poneki tvrdoglavo i dalje štampaju ona staromodna „papirna” ili „print/ana/” djela, te i nude dostavu na kućni prag kroz brojne pogodnosti pretplate za one koji i dalje vole da osjete odštampane novine ili časopis u rukama, te onaj neponovljivi miris štampanog papira.

Primjer rastućeg podžanra: književnost za mlade

Stvarnu konkurenciju im čine upravo novi „klinci” (*new kids on the block*), koji se pojavljuju u vidu šarenih aplikacija kao što su *Goodreads*, *Ibooks*, *Oprah’s Book Club* ili *The Bookseller*, a u kojima se svakog mjeseca najavljuju

novi naslovi po određenim kriterijima. Upravo na ova tri primjera se može činiti prvi korak ka sužavanju izbora jer je očigledno da u tim komercijalnim i nadasve skraćenim prikazima novih djela gotovo da nema poezije ili drame, a da se u proznoj galaksiji već ponešto ustalila podjela na tradicionalne i drugačije shvaćene podžanrove. U nju današnji promoteri književnosti ubrajaju i biografije, memoare, već pominjane ljubice (*romance*), krimice i trilere (*misteries and thrillers*), nefikcijsku prozu (*non-fiction*) te, kao zaseban odjel, književnost za mlade (*young adult literature*). Savremena književnost za mlade (*YA*) evoluirala je kao kategorija iz nekadašnjeg šireg pojmovnog sklopa, koji je, u svoje vrijeme, stvorila tzv. književnost za djecu, ali se i dodatno nadograđivala kao kritičko-teorijski, a još više i kao komercijalni, termin iz prethodnih varijacija na ciljnu čitalačku grupu. Ona se različito određuje u novijoj terminologiji, kao što su nekada u engleskim izvorima, bili izrazi *teen lit* ili *adolescent fiction*, a koji su bili namijenjeni isključivo toj populaciji, odnosno onim što se uvriježilo pod pojmom novijih shvatanja o mladima kao „tinejdžerima”. Bilo bi previše nabrajati djela i autore koji se vezuju za književnost mladih, ali bi se mogli pomenuti pojedini među njima, u rasponu od „veteranke” Joyce Carol Oates (1939) i njenog romana *Sexy* (2005); Amy Sarig King (1970) i njenog feministički nastrojenog romana *Glory O'Brien's History of the Future* (*Historija budućnosti Glory O'Brien*, 2014); roman Emily Lockhart (1967) *The Disreputable History of Frankie Landau-Banks* (*Nečasna historija Frankie Landau-Banks*, 2014); pa sve do Meg Wolitzer (1959) i njenog romana *Belzhar* (2014), koji je inspiraciju našao u djelu *The Bell Jar* tragično preminule pjesnikinje Sylvia Plath; kao i afroameričke autorice Jacqueline Woodson (1963) i njenog romana u stihovima *Brown Girl Dreaming* (*Snovi smeđe djevojke*, 2014). Valja ovdje pomenuti i zanimljivo preplitanje intimnog, seksualnog i političkog aspekta kroz djelo indogenog američkog pjesnika, pjevača, filmađije i prozaiste, autora Alexieja Shermana (1966), *The Absolutely True Diary of a Part-Time Indian* (*Apsolutno istiniti dnevnik povremenog Indianca*, 2007), u kome autor nudi izvanredan književni poduhvat o životu svoje porodice u rezervatu Spokane, ilustriran sa 65 komičnih slika. Da je i tu došlo do uplitanja nekih drugačijih strujanja govore i romani za prava marginaliziranih i degradiranih u društvu, koje su objavili pisac meksičkih korijena Benjamin Alire Saenz (1954), Jandy Nelson (1965) i Lisa Williamson (1980), a koji su krenuli putem sve izraženijeg aktivističkog angažmana u djelima *Aristotle and Dante Discover the Secrets of the Universe* (*Aristotel i Dante otkrivaju tajne svemira*, 2012), *I'll Give You the Sun* (*Daću ti ja sunce*, 2014) i *The Art of Being Normal* (*Umijeće da budeš normalan*, 2015).

Naravno, ovdje ćemo spomenuti tek u prolazu i one druge podžanrove kao što su „književnost za cure” ili *Chick-Lit*,³ iako se nećemo dalje upuštati u neke njihove moguće osobenosti.

Poeziju (ne)će čitati, a (ni) dramu gledati ...

Treba li da čudi da ovolika šarolikost u tek jednom proznom podžanru, koji se tek nameće milionskoj čitalačkoj publici, ostavlja vrlo malo mjesta poeziji, jer nju nerado čitaju čak i studenti engleske književnosti. Istine radi, portal *Goodreads* ima i specijalizirani sublink ¡POETRY!,⁴ koji donosi novosti o novim zbirkaama poetskih djela kao zasebnu publikaciju (*newsletter*), a nešto slično bi se moglo reći i za dramsku produkciju. Ona se, ipak, još pojavljuje u vidu tekuće teatarske kritike, naročito kroz sistematsko praćenje predstava koje se igraju na londonskom Vest Endu ili na Brodeju u Njujorku, a rjeđe kao prosuđivanje objavljenih dramskih djela kao knjiga. Povremeno se ta prilika ukaže. Nažalost, obično kao štura vijest o odlasku nekog istaknutog dramatičara iz prošlih dana, kao što je bio slučaj s Arthurom Millerom (1915–2005) ili Haroldom Pinterom (1930–2008), odnosno, recentno preminulim Edwardom Albeejem (1928–2016). Uostalom, tek su rijetki pjesnici ili dramatičari (poput Pintera) u skorije vrijeme dobili Nobelovu ili neku drugu svjetski prestižnu nagradu za književnost, premda se u svijetu i dalje dodjeljuju ugledna priznanja kao što je *Bollingen Prize for Poetry* ili *T. S. Eliot Prize for Poetry* za poeziju, te *Pulitzer Prize for Drama*. Nakon Nobelove, danas je najpoznatija svjetski prestižna nagrada za prozu *Man Booker Prize for Fiction*,⁵ koja se dodjeljuje za najbolji roman na engleskom jeziku, iako se od 2005. značajno proširio spektar kandidata u nekoliko različitih kategorija, te je na djelu mnoštvo odvojenih priznanja autorima iz raznih dijelova svijeta.

³ Bilo bi nekorektno ili neumjesno tražiti neki bliži ekvivalent na našem jeziku jer bi on morao imati pejorativne konotacije, pa je ponuđen nešto neutralniji prevod koji, svakako, ne može biti podveden pod nekakvu „žensku književnost” ili „književnost za žene”.

⁴ Dostupno na: http://www.goodreads.com/group/show/233-poetry?utm_campaign=2016-09&utm_content=poetry&utm_medium=email&utm_source=newsletter. Posljednji put posjećeno 17. 9. 2016.

⁵ Naziv „Man” odnosi se na investicijski fond Man Group, koji je sponzor izvorne nagrade *Booker-McConnell Prize* od 2002. godine naovamo, a od 2014. dodjeljuje i *Man Booker International Prize* „for a body of work published in English or generally available in English translation” (za djelo obavljeno na engleskom jeziku ili općenito dostupno u prevodu na engleski).

Relevantne književne nagrade: primjer Man Booker Prize

Uostalom, već i letimičan pogled na finaliste i dobitnike ove nagrade u posljednjih tridesetak godina pokazuje da prevladava kategorija „historijskog” romana sa bezbrojnim metafizijskim varijacijama po kojima možemo iz sadašnje perspektive da prosuđujemo one već dobro poznate među njima, kao što su *Moon Tiger (Mesečev tigar, 1987)* Penelope Lively, *Oscar and Lucinda (1988)* Petera Careyja, *The Remains of the Day (Na kraju dana ili Ostaci dana, 1989)* Kazuo Ishiguroa, *Possession (Posjedovanje, 1990)* A. S. Byatt, *The English Patient (Engleski pacijent, 1991)* Michaela Ondaatjea i *The Sacred Hunger (Sveta glad, 1991)* Barryja Unswortha; te i *The Blind Assassin (Slijepi ubojica, 2000)* Margaret Atwood, *The True History of Ned Kelly's Gang (Istinita historija bande Neda Kellyja, 2001)* Petera Careyja, *The Line of Beauty (Linija ljepote, 2004)* Allana Hollinghursta, kao i one najnovije *The Luminaries (Lumeni, 2013)* kanadske autorice porijeklom sa Novog Zelanda, Eleanor Catton. Tu su i raniji slavodobitnici kao što je *The Narrow Road to the Deep North (Uski put ka dubokom sjeveru, 2014)* australijskog pisca rodnom sa Tasmanije Richarda Flanagan i *A Brief History of Seven Killings (Kratka historija sedam ubistava, 2015)* jamajčanskog romansijera Marlona Jamesa, o životu i smrti muzičke rege zvezde Boba Marleyja. Ovim nagrađenim knjigama mogu se pridodati i neke druge u raznovrsnim varijacijama od prahistorije do krvavih diktatura novijih vremena, kao što je posljednji roman Doris Lessing *The Cleft (Raskol, 2007)*, ili najnoviji uradak Kazuo Ishiguroa *The Buried Giant (Pokopani div, 2015)*, ili romani koji govore o ratnim kataklizmama, nacizmu, Holokaustu, staljinizmu, gulazima, tajnim policijama...

Historijski romani: trilogije

Na ovom mjestu treba s razlogom izdvojiti tri autorice, čije su trilogije inspirirane historijskim zbivanjima i ličnostima, svaka na svoj način, obilježile proteklo razdoblje. Roman Margaret Drabble *The Gates of Ivory (Kapije od slonovače, 1993)*, završni je dio njene trilogije kojoj su prethodili romani *The Radiant Way (Blistavi put, 1987)* i *A Natural Curiosity (Prirodna radoznalost, 1989)*. Po strukturi je ovo „roman potrage” (*quest novel*), koji počiva na pojavi tajanstvenog paketa na početku romana u kojem se nalaze djelovi teksta, neke bilješke, račun za praonicu iz Bangkoka i tajanstvene kosti od dva prsta na ruci. Psihijatrica Liz Headland, koja se pojavljuje i u prethodnim romanima, kreće u potragu za nekadašnjim ljubavnikom, romanopiscem Stephenom Coxom,

koji već neko vrijeme putuje po Jugoistočnoj Aziji — od Tajlanda preko Kampučije do Vijetnama. Uz osnovnu temu potrage miješaju se i prepliću razmišljanja o politici i književnosti, terorizmu i ratnim užasima, ljubavi, životu i smrti. Autorica vješto koristi svoju postmodernističku tehniku pripovijedanja da dovede u pitanje savremeni odnos prema pouzdanosti (a uopće i same mogućnosti) iznošenja koherentnog narativa. Cijela knjiga upravo i počiva na prikriivenoj svijesti o teorijskoj nesigurnosti ključnih pitanja o identitetu kroz prizmu nepouzdanog narativnog diskursa ili više njih.

Pat Barker (1943) je trećim romanom pod naslovom *The Ghost Road* (*Put duhova*) zaokružila veliku temu u kojoj je pratila sudbinu dva kulta britanska pjesnika iz vremena I svjetskog rata, tragično preminulog Wilfreda Owena (1893–1918) i njegovog prijatelja iz bolnice u Škotskoj, a potonjeg neumornog promotora istine o užasima Velikog rata, Siegfrieda Sassoon (1886–1966). Barker je primjenila tehniku koja se u današnjoj britanskoj kritici označava kao *the 'true-story historical' novel* (historijski roman zasnovan na istinitoj priči). Svaki od tri romana u *Regeneration Trilogy: Regeneration /Regeneracija/, 1991; The Eye in the Door /Oči u vratima/ 1993, te The Ghost Road /Put duhova/ 1995*, istovremeno je i vrhunska fikcija, ali i vanredno vješto dokumentirano prepričavanje manje-više stvarnih događaja. Međutim, u središtu sva tri romana je ljekar W. H. R. Rivers (1864–1922), koji je kao vojni psiholog u bolnici Craiglockart imao priliku da zabilježi brojne traume svojih pacijenata, među kojima se našao i budući veliki pisac Robert Graves. Fascinantna naracija izniče između ova dva antipoda jer su književnici u stanju da svojim povišenim senzibilitetom opišu strahote rata u kojem su i sami sudjelovali u rovovima Flandrije i Francuske na osobito slikovit i uvjerljiv način. Riversovi medicinski zapisi njihovih stanja nude onu mjeru objektivnosti kakva se i očekuje od psihologa čiji je zadatak da prodre što dublje u traume svojih pacijenata. U tom cilju autorica i sama nudi određenu uputu čitocima jer završava svaki roman bilješkom o nefikcionalnim izvorima koje je utkala u tkivo romana, kao i neke bitnije dokumentarne činjenice bez kojih ne bi bilo moguće postići važni efekat istinosti priče.

Trilogija Hilary Mantel koja počinje djelom *Wolf Hall* (2009) nastavlja se sa *Bring Up the Bodies* (*Pokažite tijela*, 2012), a trebalo bi da je zaokruži najavljeni treći nastavak *The Mirror and the Light* (*Ogledalo i svjetlost*), u kojem su u prvom planu posljednje četiri godine života Thomasa Cromwella, moćnog kancelara kralja Henryja VIII, čiji je uspon u engleskoj politici briljantno predstavljen u prva dva dijela trilogije, a onda i u izuzetno uspješnoj mini TV seriji BBC-ja u šest nastavaka 2015. Valja pomenuti i neka druga novija djela koja žanrovski pripadaju historijskom romanu, naravno i u ključu historiografske

metafikcije, a čiji su najzanimljiviji predstavnici Ronan Bennett s romanom *Havoc, In Its Third Year* (*Gungula u svojoj trećoj godini*, 2004); te Sarah Waters s knjigom *The Little Stranger* (*Mali stranac*, 2009). Oni uspješno nastavljaju ovu liniju razvoja savremenog britanskog romana, koji su 1980-ih godina obilježili, uz neke već pomenute autore, i romani *Waterland* (*Vodena zemlja*, 1983) Grahama Swifta i *Hawksmoor* (1985) Petera Ackroyda; potom *Possession: A Romance* (*Posjedovanje: romansa*, 1990) A. S. Byatt, kao i *The Mulberry Empire* (*Imperija Mulberry*, 2002) Philipa Henshera i *Joseph Knight* (2003) Jamesa Robertsona, o čemu je zanimljivu teorijsku studiju objavila Mariadele Boccardi.⁶

Posebnu pažnju u tom tematskom polju zaslužuje romaneskni i esejistički opus karipsko-britanskog pisca Carylpha Phillipisa (1958). U svim tim djelima njega zanimaju višestruki glasovi, koji iz različitih uglova pričaju odsječke događaja iz prošlosti. I njegov, peti po redu, roman *Crossing the River* (*Prelazak preko rijeke*, 1993) nastavlja da preispituje temeljnu temu njegovog stvaralaštva: veoma snažan osjećaj pripadnosti afričkim korijenima izvan njenog prirodnog i društvenog habitata, u egzilu ili dijaspori, o čemu je pisao u svoje prve dvije knjige *The Final Passage* (*Konačno putovanje*, 1985) i *The State of Independence* (*Stanje nezavisnosti*, 1986). Ova knjiga se sastoji od četiri posve odvojena dijela, od kojih je svaki napisan drugačijom tehnikom. Ono što ih povezuje u cjelinu jesu kraći uvod i zaključak, iz kojih se nedvosmisleno vidi da su Afroamerikanci nesporno potomci Afrikanaca istrgnutih iz svojih vjekovnih staništa i prodatih kao roblje. Phillips ih vješto koristi da bi povezao naratorske niti kroz nekog sveznajućeg i sveltremenskog naratorskog pretka, koji prati sudbine svoje „djece” u rasponu od 250 godina. Ti su narativi koliko uzbudljivi, a još više i kreativni način da se mnoštvom povezanih tema ispriča historija porodice na raznim stranama svijeta, ali, u konačnici, ispunjava se metaforičko značenje naslova ove knjige. Bez obzira na sve nedaće, posljednji potomak je uspio da stigne na drugu obalu i otvori put nadi u ljepšu budućnost.

U narednom romanu *The Nature of Blood* (*Priroda krvi*, 1997) pozabavio se pitanjem Holokausta uvodeći dvije odvojene priče. U prvoj prati sudbinu jevrejske djevojčice Eve Stern, koja je preživjela strahote Aušvica, ali se nikako ne može vratiti normalnom životu. U nizu opsežnih unutrašnjih monologa otkrivaju se njene traume i sjećanja na lijepe porodične uspomene prije nego je dospjela u nacistički koncentracioni logor. Njena priča se iznenada prekida te, bez ikakvog jasnog razloga, autor vraća događaje u Veneciju u 14. stoljeću. U skladu s tadašnjim predrasudama prema Jevrejima, iz priče anonimnog

⁶ Mariadele Boccardi, *The Contemporary British Historical Novel*, Palgrave Macmillan, London, 2009.

sveznajućeg pripovjedača doznaje se istina o mučenju tri lažno optužena jevrejska muškarca, inače mjenjača novca protjeranih iz Njemačke, po imenu Servadio, Moses i Giacobbe. Oni su optuženi da su ubili kršćanskog dječaka pa, iako im krivica nije dokazana, bivaju spaljeni na lomači jer je mletačka politika ocijenila da je to mudriji potez za njene interese. Na sličan način se uvodi još jedna priča, ovaj put o Othellu, koju Phillips ponešto revidira u odnosu na istoimeni Shakespeareovu dramu. Bez obzira na to što Mlecima treba i sposobni vojni zapovjednik, makar je crnac, kao i jevrejski novac, i jedni i drugi tragično završavaju. U konačnici romana, Phillips povezuje crnu Jevrejku, nezaposlenu prelijepu medicinsku sestru Malku, imigranticu tek pristiglu iz Etiopije, i bijelog Jevreja Stephana Sterna, Evinog ujaka, koji se susreću u Tel Avivu. Stern je preživio Holokaust u kome je izgubio cijelu porodicu, a potom se angažirao u borbi za stvaranje Izraela kao vođa ilegalne organizacije, koja je počinila brojne zločine nad Palestincima. Njih dvoje se susreću u noćnom klubu i njen iskaz o rasizmu, koji je nju i porodicu dočekao nakon dolaska u Svetu zemlju, ponovo otvara temu o čistoti krvi, koju Phillips stalno varira kroz ovo zamršeno djelo. Uprkos vještom povezivanju bezbrojnih pojedinosti, te očite aktuelnosti teme, knjiga je većim dijelom neprozirna i teška za razumijevanje.

Takva tvrdnja može se ilustrirati romanom *Cambridge* (1992), u kojem prati tragičnu priču oslobođenog roba po imenu Cambridge koji ponovo doživljava ropstvo i to u Africi, kamo se uputio kao kršćanski misionar, pri susretu s bogatom bijelom karipskom nasljednicom Emily Cartwright; te, vjerovatno, njegovim najsnažnijim među novijim djelima *A Distant Shore* (*Daleka obala*, 2003). U njemu je duboko zasjekao u rasizam savremene Britanije prateći sudbine penzionirane bijele nastavnice muzike Dorothy i zagonetnog crnog usamljenika Solomona u dubokoj engleskoj provinciji. Slične tragične ishode pitanja rase i identiteta vidimo i u romanima *Dancing in the Dark* (*Ples u tami*, 2005), te *In the Falling Snow* (*Dok pada snijeg*, 2009), dok *The Lost Boy* (*Izgubljeni dječak*, 2015), kao prequel uspješno varira uranjanje u nepoznate detalje života Heathcliffa, mračnog junaka romana Emily Brontë *The Wuthering Heights* (*Orkanski visovi*) prije nego ga je Mrs. Earnshaw primila u svoju porodicu.

Od novijih romana iz ove kategorije trebalo bi svakako pomenuti Iana McEwana i roman *Atonement* (*Iskupljenje* ili *Okajanje*, 2001), koji se već nametnuo kao jedno od najboljih djela ovog plodnog autora. To se pak ne bi moglo reći za njegova potonja djela, kao što su *Saturday /Subota/*, (2005), *On Chesil Beach* (*Na plaži Chesil*, 2007), *Solar* (2010), *Sweet Tooth* (*Slatkohrana*, 2012), te i *The Children Act* (*Zakon o djeci*, 2014), ili, zasad najnoviji, *Nutshell* (*Orahova ljuska*, 2016). Iako je u njima pokazao raskoš svog nespornog talenta dotičući se tema savremenog terorizma, zaštiti okoliša ili djece, te i nerođenog

fetusa, to je svojevrsna reinterpetacija Shakespeareovog *Hamleta*, budući da je, po prvim reakcijama kritičara, u pitanju majstorstvo na raznim rubovima intelekta, a ujedno i *homage* 400. godišnjici smrti velikog barda. Pravo je pitanje — u kakvu vrstu proze će se moći svrstati ovo djelo, savršeno organizirane unutrašnje kompozicije likova, zapleta i teme.

Reprezentativni primjeri „proznih izmišljaja”

Baš u domenu kategorizacije moguće je učiniti sljedeći korak u daljem sužavanju okvira posmatanja nakon što smo odvojili poeziju i dramu kao književne žanrove u nekoj vrsti drugog, pa i trećeg plana izvjesne važnosti u odnosu na prozu. Naravno, i u okviru prozних ostvarenja potrebna su daljnja sužavanja, prije svega viđena iz ugla nekadašnjih „visokih” naspram „niskih” ili popularnih prozних uradaka, iako ne neophodno i ne samo romana kao najreprezentativnije i najraširenije prozne vrste. Mogla bi se ta podjela izvesti i na tragu svojevremenih određenja književnog opusa Grahama Greenea (1904–1991). Greene je iza sebe ostavio pedesetak „proznih izmišljaja”, od kojih će bar polovina lako izdržati da ih kategoriziramo kao „romane”. Njima treba dodati i pet zbirki priča, tri biografska i putopisna ostvarenja, devet drama, ali i devet zbirki eseja i drugih vrsta „pisanija”, koje Paul O’Prey ubraja pod „razno”.⁷ Njega su naročito privlačile neobične situacije i ljudi koji su se u njima našli na granicama svog duhovnog integriteta. Te granice nisu omeđene ili definirane (kao da i mogu biti u savremenom svijetu prepunom izrazitih suprotnosti i kontrasta!), ali uporno pritišću njegove uznemirene likove neizmjernom, iznad svega moralnom, težinom. One se iskazuju i u tzv. ozbiljnim (*serious*) i u zabavnim (*entertainment*) Greeneovim djelima, gdje se smjenjuju teme odanosti i izdaje, sažaljenja i izgubljenih nadanja, u ozračju neke više moralnosti u svijetu pogaženih ili neprimjenjivih etičkih načela, te ukazuje na opoziciju „sveta” naspram „grešnika” (*saint vs. sinner*). Kao podobni okvir svojih romana Greene je dosljedno koristio kriminalnu priču sa zapletom (*thriller*), ali u njemu je mogao mjerodavno situirati i politiku i religiju revolucijom opustošenog Meksika, i gangsterske bande u predratnom mondenom Brajtonu na jugu Engleske 1930-ih godina. Njegovi romani mogu biti klasične, uzbudljive špijunske priče širom svjetskih prijestonica, ali i zabitih južnoameričkih banana-državica opterećenih užasnim političkim terorizmom i svakidašnjom nepravdom.

⁷ Paul O’Prey, *A Reader’s Guide to Graham Greene*, Thames and Hudson, London, 1988, pp. 153–156.

S druge strane, sve te uzbudljive priče sadrže i onu finu mjeru humora i ironije, koji se neprestano prepliću s moralnim (ne i moralizatorskim!) kodeksom običnog čovjeka, razapetog između patnje i napora da izađe iz začaranog kruga u kojem se našao najčešće ne svojom voljom.

„Lake” i „teške” podjele u proznim podžanrovima

Iako smo se već prije odredili protiv nekadašnje oštre podjele na „lake” i „teške”, odnosno „zabavne” ili „popularne”, nasuprot „ozbiljnim” ili čak „klasičnim” proznim djelima, u daljem toku ograničavanja područja posmatranja ćemo isključiti, ili bar odvojiti u stranu, neke iznimo uspješne romansijske podvrste upravo iz oblasti „lake” ili „zabavne” proze. Ne bi se ta i takva proza više smjela nazivati šundom ili kičem, odnosno „smećem” (*trash*), jer se i neki posve ozbiljni autori rado upuštaju u te zamućene vode i koketiraju s čitalačkom publikom iz sebi znanih (mahom komercijalnih!) razloga. Graham Greene je čak u jednom od rijetkih javnih nastupa u martu 1980. rekao, i to posve ozbiljno, da u slobodno vrijeme čita baš ljubavne limunade Barbare Cartland, a ne teška djela Dostojevskog ili knjige nekog savremenika. U tu podvrstu „zabavne” ili „lake” proze ubrajaju se sva ona djela koja se označavaju kao ljubavne/romantične priče (ljubići, herc-romani), priče iz kriminalnog ili pak špijunskog miljea (krimići, špijunski romani), uvijek popularna prozna ostvarenja „strave i užasa” u bezbroj svojih varijacija tzv. gotskog romana (*the Gothic Novel*), egzotične avanture na određitim poput beskrajnih prostora Divljeg zapada (*western*) ili bližeg i daljeg Istoka sa klišeiziranim likovima u rasponu od nesretnih princeza, odvažnih mladih junaka do odaliski, konkubina, gejši ili na neki drugi način obilježenih protagonista. Oni, u principu, ne uspijevaju da se odmaknu od pojedostavljenog zapleta i još jednostavnije karakterizacije (*flat characters*), kako je to svojevremeno zorno predstavio E. M. Forster u nizu predavanja, skupljenih poslije u i danas često citiranu knjigu *Aspects of the Novel* (*Vidovi romana*, 1927).

Takvi romani se prodaju u milionima primjeraka i čitaju ih na desetine hiljada dokonih ljubitelja na dužim putovanjima ili tokom godišnjih odmora na plaži, jer ne zahtijevaju nikakav veći intelektualni napor, te se kao „slučajno” obavezno zaborave vratiti u kofere prije povratka u sigurnost i izvjesnu monotoniju svakodnevice ispunjenu zlokobnom odrednicom našeg doba: „posao — pidžama”. Bilo bi dobro podsjetiti se mišljenja dugogodišnjeg urednika izdavačke kuće Golanza Gileasa Gordona, koji je 1975. godine ustvrdio u predgovoru svoje studije *Beyond the Words: Eleven Writers in Search of a New Fiction* (*S one strane riječi: jedanaest pisaca u potrazi za novom prozom*) — „fiction is no

longer a popular art (proza više nije popularna umjetnost)⁸. Prema njegovom mišljenju, „prozni izmišljaji” (*prose fictions*) će postepeno biti reducirani na pretežno selektivnu publiku, ponešto nalik na status poezije u našem vremenu. Bilo je to otvoreno negiranje napora za uspostavljanje drugačijeg kritičko-teorijskog kanona ili „velike tradicije” (*the Great Tradition*), u duhu stavova uticajnog kritičara F. R. Leavisa, najvećeg pobornika ustoličavanja modernističkog romana na pijedestal najznačajnijih proznih ostvarenja u 20. stoljeću, te svih drugih koji su isticali bitnu ulogu romana u društvu, osobito u sistemu obrazovanja između 15 i 25 godina. Takvom stavu su se posve ozbiljno suprotstavili francuski i drugi dekonstruktivisti i poststrukturalisti insistiranjem na primarnosti teksta i pozivima na ozbiljno revidiranje odnosa prema dotadašnjoj sveukupnoj tradiciji književnosti.

Ostaci i odsjaji kasnog modernizma

U posljednjoj četvrtini 20. stoljeća, dakle, upravo iste godine kada je Gordon nagovještavao, kao i mnogi drugi kritičari i teoretičari, opadanje i postepeno izumiranje, pa čak i smrt, romana, nakon što su dobrano iscrpljene raznolike modifikacije i tradicionalnog viktorijanskog, odnosno romana iz perioda realizma i naturalizma u 19. stoljeću, te i hrabrih eksperimentalnih pristupa u najboljim decenijama modernizma; i te kako se osjećala svojevrsna oseka u pojavi iole drugačijih, ako ne i značajno kvalitetnijih ostvarenja, čak i iz pera nespornih veličina, kao što su bili Muriel Spark (1918–2006, prvi objavljene roman *The Comforters /Utiješitelji*, 1957), Iris Murdoch (1919–1999, *Under the Net /Pod mrežom*, 1954), William Golding (1911–1993, *Lord of the Flies /Gospodar muha*, 1953) i Kingsley Amis (1922–1995, *Lucky Jim /Sretni Džim*, 1954). Njihov je savremenik bio i John Braine (1922–1986), čiji je prvi roman *Room at the Top (Soba u potkrovlju*, 1957), te i njegov nastavak *Life at the Top (Život na vrhu / u potkrovlju*, 1962), obradio temu „gnjevnih mladih ljudi” iz jorkširske provincije sredinom pedesetih godina. Njihov razvoj i svojevrsna promjena senzibiliteta u kasnijim djelima uspostavili su onaj prijeko potrebni most između nekoliko generacija britanskog romana. Iz tog se razloga, u ovako postavljenom hronologijskom pregledu, oni mogu smatrati „autorima /naj/starije generacije”. Njihova potonja ostvarenja, u šezdesetim, sedamdesetim i osamdesetim godinama 20. stoljeća, mogu se ravnopravno upoređivati s

⁸ Giles Gordon, ed., „Introduction”, u: *Beyond the Words: Eleven Writers in a Search of a New Fiction*, London, 1975, p. 11.

onim romanima koje su u tim razdobljima objavljivali autori narednog „vala” (čak bi se moglo govoriti i o nekoliko „valova”) britanskog romana.

Njihovi neposredni nastavljači u britanskom književnom ozračju tog vremena bili su posve različiti jedni od drugih, iako su, svako na svoj način, kontinuirali ovu dosta „veliku” kanonsku tradiciju britanskog romana u prvih nekoliko decenija druge polovine 20. stoljeća. To su pisci biološki rođeni na izmaku najplodnije modernističke faze, kao što su John Mortimer (1923–2009), Penelope Fletcher Mortimer (1918–1999), John Fowles (1926–2005), Christine Brooke-Rose (1926–2012), Alan Sillitoe (1928–2010), Anita Brookner (1928–2016), Iain Crichton Smith (1928–1998), William Trevor (1928), Barry Unsworth (1930), John Le Carré (1931), Edna O’Brien (1932), Fay Weldon (1933) te mnogi drugi. Iza „najstarijih” uslijedila je treća generacija pisaca rođena neposredno uoči, tokom i odmah po završetku II svjetskog rata: Malcolm Bradbury (1932–2000), Angela Carter (1940–1992), David Lodge (1935), Antonia Susan (A. S.) Byatt (1936), Paul Bailey (1937), Emma Tennant (1938), Margaret Drabble (1939) ili Michael Moorcock (1939), od kojih neki više nisu među živima, a neki među njima su ili već prestali pisati, ili su najavili da to više neće raditi. Bar ne bez velike nevolje!

Postmodernistička proza u Velikoj Britaniji

Iza ove dvije generacije proizašli su romansijeri koji su razotkrili hrabre, nove puteve u duhu tzv. postmodernističke proze. Prezentiranje vrijednosti njihovih djela moralo bi se i dalje dijeliti prema mogućem grupiranju određenih tema ili književnih postupaka. Pregled savremenog britanskog romana u periodu od 1965/1975. do 2000. godine morao bi krenuti od „najstarijih” autora i donekle slijediti generacijski kriterij. Jasnije usmjerenje bi, ipak, moralo da se grupira u nekoliko tematskih ili podžanrovskih cjelina. U tim cjelinama se mora ukazati na svojevrsne razvojne trendove savremenog britanskog romana. Ponegdje bi se neminovno moralo ulaziti i u šira uopćavanja, koja bi vodila određivanju moguće poetike pojedine tematske cjeline, ili podržanra. Takva su npr. djela iz naučne fantastike, čiji je možda najkarakterističniji predstavnik Michael Moorcock i njegove bezbrojne priče iz Sage o Elfricu (*The Elric of Melniboné series* 1961–1991) ili Alasdair Gray i njegova turobna, pa ipak dovoljno realistična fantazmagorija negdje na prostorima Škotske iz 23. stoljeća *Lanark* (1981) te, osobito, Christine Brooke-Rose, čija su hrabra eksperimentiranja s nekim od zasada francuskog „novog romana” (*Nouveau roman*), uz istovremeno ubacivanja kompliciranih primjesa naučne fantastike i savremene tehnologije unutar koje se prepleću džojsovske jezičke igrarije sa akronimima

posuđenim iz sveprisutnog svijeta računara — pomakla dotadašnje prozne granice. Može se to vidjeti i iz nekih naslova njenih djela: *Amalgamemnon* (1984), *Xorandor* (1986), *Verbivore* (1990) ili *Textermination* (1991).

Uticaji američkih prozaista na mlade britanske autore

Mlađi britanski prozni autori, koji se javljaju u nekoj vrsti vakuuma sredinom ili potkraj 1970-ih godina na književnoj sceni, gotovo da nisu imali izbora u toj situaciji svojevrsne stagnacije, pa i pravog zastoja. Na njih su ključni uticaj izvršili tadašnji američki prozaisti, kao što su Bart, Barthelmy, Pynchon, Bukowski, Carver i drugi, svojim neobičnim i osebnim djelima u kojima se prepoznaju rane postmodernističke odlike. Britanske „junoše” je privukla svježina i eksperimentalnost tadašnjih američkih romansijera, koji su im bili po svemu bliži od nespornih velikana u britanskim okvirima — poput neposrednih prethodnika, a u neku ruku i savremenika, Grahama Greena, Williama Goldinga, Iris Murdoch, Doris Lessing, Margaret Drabble ili Johna Fowlesa. Iz te generacije rođene prvih godina nakon II svjetskog rata izdvajaju se imena: James Kelman (1946), Julian Barnes (1946), Alan Judd (1947), Ahmed Salman Rushdie (1947), Ian McEwan (1948.) i Martin Amis (1949), sin sir Kingsleyja Amisa, Peter Ayckroyd (1949) i Graham Swift (1949). Konačno, dolazimo i do pete generacije rođene tokom pedesetih i ranih šezdesetih godina: Timothy Mo (1950), William Boyd (1952.), Ian Banks (1954), Kazuo Ishiguro (1954), Roddy Doyle (1958), te do onih koji su se vremenski pojavili iza njih: Caryl Phillips, Peter Horn, Hanif Kureishi, Rose Kennedy, Helen Fielding, Jeanette Winterstone, Glenn Patterson i Graham Joyce. Lista ni izdaleka nije iscrpljena baš ovim imenima jer se svakodnevno pojavljuju novi autori, čak i iz tih vremenskih razdoblja kojima pripadaju pomenuti pisci.

Mozaik ili pluralna slika književnosti na engleskim jezicima

Zbog te sve veće povezanosti američke i britanske književnosti u drugoj polovini 20. stoljeća, te sve snažnijih i brojnijih djela iz nekadašnjih kolonija pod britanskom upravom, koja se pišu i objavljuju na engleskom jeziku, počeo se događati krajnje zanimljiv proces i u širim, globalnim razmjerama. On se može posmatrati, pa već i određivati, kao svojevrsna „matica” (*mainstream*) distinktnih, ali na svojevrsan način povezanih autorica i autora iz raznih dijelova novije književnosti na engleskom jeziku. U nju se ulijeva nekoliko velikih riječnih tokova sa mnoštvom manjih pritoka, a svi zajedno tvore nekakav

zamišljeni prozni okean, sastavljen, opet, od nekoliko većih ili manjih morâ — *High Seas of Englishes*. Ako se ova pomorsko-riječna metafora prenese na teren tradicionalnih određenja i pripadnosti pojedinim većim ili manjim etno-geografskim korpusima savremenog romana na engleskim jezicima, onda se, uz neophodno gubljenje u prevodu, mogu izdvojiti ove cjeline:

1. postkolonijalni roman;
2. postmodernistički roman;
3. elektronsko, digitalno prozno stvaralaštvo.

Daljnjom podjelom svake od ovih megabiblioteka mogla bi se sačiniti razdvajanja po teritorijalno-kulturološkom (kontinentalnom!) principu u okviru postkolonijalnih književnosti na engleskom jeziku:

1. afrička književnost;
2. azijska književnost;
3. australska književnost;
4. kanadska književnost;
5. karipska književnost.

U sastav afričke književnosti mogu se dalje posmatrati tri velike potcjeline:

1. zapadnoafrički roman;
2. istočnoafrički roman;
3. južnoafrički roman;

a u okviru svake od njih se može smisleno govoriti o nigerijskoj, kenijskoj ili južnoafričkoj književnosti. Nažalost, iz Afrike već duže vremena nije dolazilo ništa osobito novo. Višedecenijska šutnja Ngugija wa Thiong'oa (1938) okončana je poprilično neuspješno ogromnim romanom *The Wizard of the Crow* (*Vranin mudrac*, 2006), dok pokojni Chinua Achebe (1930–2013) nije ni pokušao da objavi neki veći roman nakon *Anthills of the Savannah* (*Mravinjaci savane*, 1987). Tek je nedavno mladi nigerijski književnik Chigozie Obioma (1986) svojim prvim romanom *The Fishermen* (*Ribari*, 2015) dao naslutiti da je na vidiku neka vrsta nasljednika rodonačelnika afričkog romana na engleskom jeziku, premda je sâm Obioma u jednom intervjuu ukazao na još daljeg pretka — Amosa Tutuolue i njegov roman *The Palm Wine Drinkard* (*Pijač palmina vina*, 1952).⁹ Roman je ušao u uži izbor za *Man Booker Prize* 2015, a već je preveden na 22 jezika, uključujući hrvatski na našim prostorima.¹⁰

⁹ Amos Tutuola, *Pijač palmina vina*, prijevod Antun Šoljan i Ivan Slamnig, Zora, Zagreb, 1954.

¹⁰ Chigozie Obioma, *Ribari*, prijevod Mirna Čubranić, izdavač Hena. com., Zagreb, 2016.

Na sličan način se mogu posmatrati i jasno moraju odvojiti književna ostvarenja koja dolaze iz Pakistana, Indije ili Bangladeša u okvirima južnoazijske književnosti, odnosno nekadašnje književnosti Indijskog potkontinenta (*Indian Sub-Continent*) na engleskom jeziku. Nažalost, uprkos djelima objavljenim u lingvističkim varijacijama na tlu Azije, kao što su malezijska, singapurska, filipinska ili književnost sa Sri Lanke, ili ono što bi se moglo nazvati književnost Jugoistočne Azije na engleskom jeziku, gotovo da i nema autora, s određenim izuzetkom Michaela Ondaatjea (1943), koji, iako je rođen i neko vrijeme živio na Sri Lanki, već nekoliko decenija piše i objavljuje kao kanadski pisac.

Dileme kod određivanja pripadnosti autora pojedinom korpusu

Sličan je primjer i sa Ondaatjeovim vršnjakom iz Australije Peterom Careyjem (1943), koji već nekoliko decenija živi i stvara u Njujorku. Posve je osobit slučaj sa dvije plodne romansijerke, obje nobelovke, Doris Lessing i Nadine Gordimer, koje su rođene izvan Velike Britanije — prva u engleskoj porodici u Kermanšahu u nekadašnjoj Persiji, a potonja u Južnoj Africi. Gordimerova uz to potiče iz iseljeničke litvansko-francuske porodice, ali su Afrika i njeno podneblje u sumraku rasne segregacije i aparthejda bili najčešća tema njihovih romana, barem kad je Gordimerova u pitanju. Lessingova se, kasnije, okušala u cijelom spektru proznih podžanrova, od historijsko-političkih i feminističkih tema do naučne fantastike, pa i priča o mačkama. Da to ne mora biti uvijek i pravi kriterij, pokazuje primjer V. S. Naipaula (1932), koji potiče iz ugledne indijske bramanske porodice, što se svojedobno nastanila na Karipskim otocima (West Indies), a što se kao tematski okvir i te kako osjeti u njegovim ranim djelima. Ruth Praver Jhabwala je poljska Jevrejka koja se sklonila u Englesku pod naletom nacizma, ali se, nakon udaje za muža Indijca, preselila prvo u Indiju, a poslije i u Njujork, pri čemu je Indija (p)ostala njena najsnažnija književna inspiracija. Anita Desai je po majci Njemica, a po ocu Indijka, a posljednjih godina se skrasila kao profesor pisanja u SAD, gdje uspješno stvara i njena kćerka Kiran Desai. Zbog toga bi Nadine Gordimer, Naipaula, obje Desai i Jhabwalu, možda bilo bolje predstaviti u kontekstu postkolonijalnog, a ne britanskog ili pak američkog romana. Sličan je slučaj nekada bio s Malcolmom Lowryjem ili pak Brianom Mooreom, koje treba posmatrati ne samo kao britanske nego i kao kanadske pisce.

Takvo određenje ne može se uspostaviti za jednog Ahmeda Salmana Rushdieja, Kazuo Ishiguroa, Timothyja Moa ili Hanifa Kureishija. Premda je Ishiguro japanskog, a Mo kineskog porijekla, njihovi romani su nedvojbeno

britanski, što se s nešto većom sigurnošću može reći i za Kureishija u čijem su porijeklu jasni pakistanski i engleski geni. Rushdie potiče iz ugledne indijske, islamske porodice, čiji su duboki korijeni u Bombaju (današnji Mumbai), ali je njegov cjelokupni književni (pa i vanknjiževni, javni i kritičarski) opus izrazito kritičan prema miljeu iz kojeg je potekao, te ga je sigurnije analizirati u okviru britanskog, a ne postkolonijalnog romana, baš kao i djela Carylpha Philipisa, porijeklom sa Jamajke. U tom smislu bi mogao biti sporan i William Trevor, koji je mnogo pisao o žestokoj savremenoj slici Irske opterećenoj političkim terorizmom, kao, uostalom, i Glenn Patterson o svojim iskustvima u uzburkanom urbanom odrastanju u Sjevernoj Irskoj, premda je porijeklom iz sjeverozapadne Engleske.

Multikulturalne književnosti Sjedinjenih Američkih Država

Na sličan način se može govoriti i o nekim novijim američkim autorima koji su svoja zrela književna ostvarenja postigli u SAD. Ovdje je riječ, s jedne strane, o *piscima-s-crticom* (*hyphenated authors*) ili o tzv. miješanim književnicama, kao što su kinesko-američke autorice Amy Tan (1952) i Maxine Hong Kingston (1940.), ili brojni Hispanici/Latinosi, kao što je Sandra Cisneros (1954). Među njima su se našli i oni porijeklom iz drugih dijelova svijeta, kao što je i pisac Aleksandar Hemon (Sarajevo, 1964), ili brojni drugi koje je emigrantski usud u posljednjih tridesetak i više godina doveo i ostavio u Americi. Iz tih razloga se u kontekstu multikulturalnog mozaika savremene američke književnosti govori o afričko-američkoj, istočnoazijsko-američkoj, hispano-američkoj ili latino-američkoj, te rusko-američkoj, jevrejsko-američkoj, arapsko-američkoj i indigeno-američkoj (*Native American*) književnosti. U tu sliku se može smjestiti i bosanskohercegovačka književnost u egzilu, koju je odlaskom s balkanskih prostora tokom ratnih 1990-ih godina uobličilo preko 400 izbjeglica na raznim stranama svijeta, ali su u američkim okvirima bili zapaženi, pored Hemona, i pjesnik Semezdin Mehmedinović, romansijer Ismet Prcić. U evropskom prostoru vrijedi pomenuti Bekima Sejranovića i Muniba Delalića (Norveška), Alana Meškovića (Danska), Sašu Stanišića (Njemačka) ili Antonija-Ninu Žalicu (Holandija). Ima među tim uglavnom anonimnim egzilantskim imenima i nekih svjetski poznatih, poput nobelovca J. M. Coetzeeja (1940), koji su i više puta tokom života promijenili životna boravišta — od rodnog Kejptauna, preko Velike Britanije i SAD, nazad u Južnu Afriku do preseljenja u Australiju 2002. godine.

Pa i mnogi savremeni britanski pisci su iskusili boravak u drugim sredinama. Ian McEwan (1948) je proveo djetinjstvo po Aziji i Africi, gdje je njegov

otac službovao kao oficir britanske vojske, roditelji su Juliana Barnesa odmalena izložili francuskom jeziku i kulturi, dok je Martin Amis proveo nekoliko godina u Urugvaju sa drugom suprugom Isabel Fonseca. Vjerovatno je najveći „lutajući Holandez” među njima Salman Rushdie, što zbog brakova s nekoliko osoba iz raznih dijelova svijeta, što zbog decenija lutanja izazvanog fetvom iranskog vođe, ajatolaha Homenija, zbog kontroverznog romana *Šejtanski ajeti*, odnosno *Satanski stihovi* (*Satanic verses*, 1988). Ta knjiga, bez obzira na njene, stvarne ili pridodate, „inherentne” književne vrijednosti, izazvala je pravi globalni potres, ali ne u domenu književnosti *per se* nego zbog niza povezanih događaja koji su obilježili njeno pojavljivanje. Treba li reći da su široke političke i socijalno-kulturološke implikacije i komplikacije koje su proizveli njeni islamski inkvizitori koincidirale sa ulaskom globalizacije u punom smislu na svjetsku scenu pa, posredno, i na otvaranje ogromnih mogućnosti za uspostavu, tada još posve eluzivne, „globalne” književnosti.

Pojava i promocija prve generacije britanskih postmodernista

Čini se da je Rushdie bio i te kako ključna ličnost nadolazećeg postmodernističkog književnog iskaza na engleskom jeziku, jer se istovremeno pojavljivao u više uloga i u raznovrsnim proznim ostvarenjima, te kontroverznim esejima, kasnije sakupljenim u uticajnu zbirku *Imaginary Homelands* (*Imaginarne domovine*, 1992). On se ne smije svesti niti na postkolonijalni roman, pa ni na postkolonijalnu inačicu magijskog realizma na engleskom jeziku, jer je isuviše „usidren” u temelje britanskog postmodernizma, zajedno sa Julianom Barnesom, Ianom McEwanom i Martinom Amisom. Nisu slučajno tu četvoricu autora neki kritičari ponešto zlobno prozvali *The Gang of Four* (Četveročlana banda), aludirajući na radikalnu političku struju koja se sredinom 1960-ih godina zalagala za posvemašnju „kulturnu revoluciju” u komunističkoj Kini. Bez obzira na te neprimjerene konotacije, upravo su ova četiri romansijera uspjela da svojim djelima objavljenim tokom 1980-ih godina utisnu onaj specifični, prepoznatljivi i nadasve drugačiji književni izraz, koji se, nekako od kraja te decenije, sve više i naziva postmodernizmom. Među tim sada već „klasicima” britanskog proznog postmodernizma spadaju, svakako, bili romani *Money* (*Novac*, 1984) i *London Fields* (*Londonska polja*, 1989) Martina Amisa (1949),¹¹ *Flaubert's Parrot* (*Fla-*

¹¹ Neka od ovih djela su prevedena kao dvostruka izdanja na našim prostorima: Martin Amis, *Novac*, prijevod Petar Vujačić, VBZ, Zagreb, 2007; Martin, Amis, *Londonska polja*, preveo Luka Bekavac, VBZ, Zagreb, 2005; Martin Ejmis, *Novac: samoubilačka poruka*, preveo Marko Mladenović, Laguna

ubertova papiga, 1984) i *History of the World in 10 ½ Chapters (Historija svijeta u 10 i po poglavlja*, 1989) Juliana Barnes (1946),¹² *The Cement Garden (Betonski vrt*, 1978), *The Comfort of Strangers (Utjeha stranaca*, 1981) i *The Child in Time (Dijete u vremenu*, 1987) Iana McEwana,¹³ a osobito *Midnight Children (Djeca ponoći*, 1981) i *The Satanic Verses (Satanski stihovi*, odnosno *Šejtanski ajeti*, 1988) Salmana Rushdieja (1947).¹⁴

Iz tog prvog proznog postmodernističkog vala u književnosti Velike Britanije treba još spomenuti Grahama Swifta (1949) i njegova djela *The Sweet Shop Owner (Vlasnik prodavnice slatkiša*, 1980), *Shuttlecock (Pernata loptica za badminton*, 1981)¹⁵ i *Waterland (Vodena zemlja*, 1983), kao i pisca japanskih korijena Kazuo Ishiguroa (1954) s romanima *A Pale View of Hills (Blijedi pogled s brda*, 1982), *An Artist of the Floating World (Umjetnik plutajućeg svijeta*, 1986) i *The Remains of the Day (Ostaci dana*, 1989).¹⁶ Dok se Swift u nekim pregledima novijeg britanskog romana obično svrstava u generaciju autora rođenih četrdesetih godina 20. stoljeća, u koje, pored pominjane velike četvorice (Ahmed Salman Rushdie, Ian McEwan, Martin Amis, Julian Barnes), još spadaju Malcolm Bradbury, David Lodge, Angela Carter, A. S. Byatt, Margaret Drabble, Michael Moorcock, te Alan Judd; dotle Ishiguro pripada piscima rođenim u pedesetim godinama. U toj skupini su i romansijeri William Boyd, Ian Banks, Roddy Doyle, Caryl Philips, Hanif Kureishi, Rose Kennedy,

Beograd, 2010; Martin Ejmis, *Londonska polja*, preveo Marko Mladenović, Laguna Beograd, 2008.

¹² Julian Barnes, *Flaubertova papiga*, preveo Zlatko Crnković, Celeber, Zagreb, 2007; Džulijan Barnz, *Floberov papagaj*, preveo Nebojša Palić, Bibliioner, Banja Luka, 2008, 2011; Džulijan Barnz, *Istorija sveta u 10 i ½ poglavlja*, preveli s engleskog Ivana Đorđević i Srđan Vujica, Geopoetika, Beograd, 1994, Julian Barnes, *Povijest svijeta u 10 i 1/2 poglavlja*, prevela Lada Siladin, Celeber, Zagreb, 2004.

¹³ Ian McEwan, *Utjeha stranaca*, preveo Dragan Koruga, Celeber, Zagreb, 2003; Ijan Mekjuan, *Betonski vrt*, prevela Arijana Božović, Paideia, Beograd, 2010;

¹⁴ Salman Ruždi, *Deca ponoći*, preveli s engleskog Svetozar Koljević i Zoran Mutić, BIGZ, Beograd, 1987; Salman Ruždi, *Deca ponoći*, Dereta, Beograd, 2008, 2013; Salman Ruždi, *Satanski stihovi*, preveo s engleskog Alekandar Saša Petrović, Prosveta, Beograd, 1989, 1991; Feniks libris, Beograd, 2009.

¹⁵ Naziv romana je *Shuttlecock*, doista označava pernatu lopticu za badminton, ali je, u stvari, to kodno ime britanskog špijuna Prentisa starijeg, koji je u maniri historiografske metafizičke proze, napisao svoje memoare o herojskim poduhvatima za vrijeme II svjetskog rata, čiju autentičnost pokušava da otkrije njegov sin Prentis mlađi, koji istražuje u policijskim arhivama stare i neriješene slučajeve.

¹⁶ Ovaj roman se pojavio kao Kazuo Ishiguro, *Na kraju dana*, prevela Nada Šoljan, Targa, Zagreb, 1995, i kao Kazuo Ishiguro, *Ostaci dana*, prevela Gordana Velmar-Janković, Dereta, Beograd, 2009.

Helen Fielding, Jeanette Winterstone, Glenn Patterson, te nedavno preminuli Graham Joyce (1954–2014), kao izraziti predstavnik specifične britanske inačice naučnofantastične proze. Njima se mogu pridodati i neki autori bijele boje kože sa engleskog govornog područja, kao Margaret Atwood (1939, Kanada), J. M. Coetzee (1940, Južna Afrika) ili Peter Carey (1943, Australija), čija su se djela tada još uvijek posmatrala kao izdanci britanske proze, premda su bila duboko određena prostorima, kulturnim i društvenim osobenostima i vremenom u kojima su nastala. Generacijsko određivanje, pa i svojevrsna pripadnost vremenu u kojem su ovi romansijeri odrastali i sazrijevali kao autori, nije tek pogodna vremenska vododjelnica.

Pokušaji podsticanja novih književnih stvaralaca

Ona je poslužila i kao podstrek za dotad neviđenu promociju mladih autora, koju je napravio časopis *Granta* u proljeće 1983. godine. Časopis su osnovali pod nazivom *The Granta* davne 1889. godine studenti sa Univerziteta u Kembridžu, kao osobito pogodno akademsko izdanje za objavljivanje svojih prvih mladenačkih radova. Tokom vremena u njemu su neke svoje uratke objavljivali i takvi autori kao što su A. A. Milne, Michael Frayn, Stevie Smith, Ted Hughes i Sylvia Plath. Časopis je obnovljen 1979. godine kao *Granta magazine* i spremno je otvorio svoje stranice novodolazećim književnim stvaraocima na engleskom jeziku. U proljeće 1983. godine, u br. 7 tog uglednog kult/ur/nog časopisa navedeno je 20 autora, od kojih će se neki jasnije iskazati u spisateljskom smislu tek u narednoj deceniji, kao Pat Barker (1943) ili Clive Sinclair (1940), a neki su, kao Buchi Emecheta (1944, Nigerija), već bili objavili dobro prihvaćena djela, dok se imena romansijera kao što su Ursula Bentley, Maggie Gee, Adam Mars-Jones, Shiva Naipaul, Philip Norman, Christopher Priest, Lisa St. Aubin de Teran, Rose Tremain, ili A. N. Wilson, uz dužno poštovanje, nisu posve nametnula književnoj sceni. Ovaj broj *Grante* je doštampavan čak šest puta u narednih tridesetak godina i danas se smatra „klasikom” među sličnim časopisima, što dovoljno govori o uticaju koji je odigrao u predstavljanju novih književnih snaga u Britaniji.¹⁷ Deset godina poslije predstavljanja ondašnjih novih imena, ponovljen je u *Granti* isti recept. U broju 43, objavljenom 1993. godine, predstavljeno je narednih 20 autora, među kojima treba izdvojiti Alana Hollinghursta,

¹⁷ Zahvaljujući elektronskoj tehnologiji moguće je konsultirati dosadašnja izdanja ovog časopisa, koji je u ljeto 2014. objavio svoj 128. tom na: <http://www.granta.com/Archive/7> (posljednji put posjećeno 18. 9. 2016).

Hanifa Kureishija, Bena Okrija, Caryl Phillipsa, Willa Selfa, Nicholasa Shakespearea i Jeanette Winterson. Međutim, niko među njima nije skrenuo pažnju doslovno svjetske javnosti kao Salman Rushdie svojim četvrtim romanom.

Ovome valja dodati podatak da je godinu dana ranije, 1982, otvorena prva knjižara u danas ogromnoj korporaciji Waterstone. Po uzoru na američke lance, kao što je bio Barnes & Noble, i Waterstone je svoj ulazak na domaće književno tržište obilježio agresivnim marketinškim kampanjama. Korice i općenito oprema knjiga su postali šareniji i zanimljiviji jer je osnivač firme Tim Waterstone prethodno imao zadatak da dotadašnjeg neprikosnovenog lidera na britanskom knjižarskom prostoru, firmu WH Smith, ubaci na američko tržište. Kako nije uspio u svojoj nakani te dobio otkaz od svog poslodavca, Waterstone je, uz novac koji je dobio nakon otpuštanja, stečena znanja i vještine primjenio u zapošljavanju veoma stručnih osoba u svojim knjižarama, te dovođenje autora novih izdanja ispred izloga kako bi vodili neposredne razgovore s prolaznicima kao potencijalnim čitaocima i kupcima njihovih knjiga. Na taj način je i proza novih autora postala poželjna roba, a, kako se sjeća nekadašnji urednik *Grante* Ian Jack, „the book became a fashionable object, the novel became a fashionable object in the 1980 s” (knjiga je postala pomodna stvar, roman je postao pomodna stvar tokom 1980-ih).¹⁸ Mladi pisci su postajali sve traženiji i sticali su status sličan tadašnjim estradnim zvijezdama u muzici ili na filmu. Takav status je, ponajprije, nakon dobrog prijema romana izvrnute vremenske perspektive *Time's Arrow: or The Nature of the Offence* (*Vremenska strijela: ili o prirodni prekršaja*, 1991), osigurao Martin Amis ogromnim predujmom za još (tada!) napisani roman *Information* (*Informacija*, 1995), iako ni u kasnijim djelima nije uspio da dosegne svježinu ranih romana. U neku ruku bi se smjelo ustvrditi da se u nizu od osam romana Martin Amis dotakao raznovrsnih tema, kao što je detektivska potraga (*Night Train /Noćni voz*, 1997), ili razmatranje muške nasilnosti u *The Yellow Dog* (*Žuti pas*, 2003), iskustvo dva brata zatočena u sovjetskom gulagu (*A House of Meetings /Kuća za sastanke*, 2006), ili feminističke revolucije (*A Pregnant Widow /Trudna udovica*, 2010), ali ni u jednom nije uspio da u toj mjeri opravda nade čitalaca ili novac izdavača. To je pošlo za rukom Julianu Barnesu sarkastičnim prikazom Britanije budućnosti kao ogromnog zabavnog parka (*England, England /Engleska, Engleska*, 1998), nešto manje uvjerljivo u zamršenoj priči s početka 20. stoljeća *Arthur & George* (2005) o sudbini advokata Georgea Edaljija i čuvenog autora o detektivu Sherlocku Holmesu, ser

¹⁸ John Mullan, „Twelve of the best new novelists”, *The Guardian*, 25 february 2011, dostupno na: <http://www.theguardian.com/books/2011/feb/25/literary-fiction-twelve-best-new-novelists> (posljednji put posjećeno 17. 9. 2016).

Arthura Conana Doylea; a kompozicijski i tematski izvrsno posloženoj izmjeni narativa u *The Sense of an Ending* (*Smisao završetka*, 2011), za kojeg je, prema mišljenju kritike, zaslužen dobio Bukerovu nagradu.

Nova generacija pjesnika

Potaknuti snažnim prodorom postmodernističke proze i njenog stvarnog kulturološkog, umjetničkog, ali i komercijalnog uspjeha, sličnu stvar su članovi *The Poetry Society* i glavni urednik Peter Forbes¹⁹ uradili u časopisu *The Poetry Review* sa novom generacijom pjesnika (*New Generation Poets*) početkom 1990-ih godina.²⁰ Veoma nalik danas popularnim takmičenjima za sve vrste „talenta“, urednici *The Poetry Review* pokrenuli su snažnu marketinšku kampanju u kojoj su kao jedan od ključnih kriterija istakli da u obzir dolaze pjesnici iz Velike Britanije i koji imaju manje od 40 godina u trenutku kada budu proglašeni najbolji početkom 1994. Izuzetak je učinjen u slučaju Monize Alvi iz Pakistana i Davida Darbydeena iz Gvajane. Forbes je čak ustvrdio da su ti pjesnici „pravi plodovi postmodernizma“ u novijoj poeziji, te su takvo određenje prihvatili i svi potonji kritičari. Među izabranima našli su se: Moniza Alvi, Simon Armitage, John Burnside, Robert Crawford, David Dabydeen, Michael Donaghy, Carol Ann Duffy, Ian Duhig, Elizabeth Garrett, Lavinia Greenlaw, W. N. Herbert, Michael Hofmann, Mick Imlah, Kathleen Jamie, Jamie McKendrick, Sarah Maguire, Glyn Maxwell, Don Paterson, Pauline Stainer i Susan Wicks. Neki među njima su uspjeli da se zadrže na književnoj sceni, kao što su Simon Armitage (1963) i današnja prva žena uopće (!), koja je ponijela laskavu titulu *the poet laureate*, odnosno zvanična „dvorska pjesnikinja“ — Carol Ann Duffy (1955).

Slična situacija je i sa savremenim britanskim dramatičarima, među kojima vrijedi pomenuti i ova imena: Bola Agbaje, Richard Bean, Jez Butterworth, Caryl Churchill, Martin Crimp, Sarah Daniels, Terry Johnson, Sarah Kane, Anthony Neilson, Joe Penhall, Lucy Prebble, Nina Raine, Mark Ravenhill, Simon Stephens, Debbie Tucker Green, Tanika Gupta i Roy Williams. Njihovo

¹⁹ Peter Forbes je bio urednik u periodu 1986–2002. godine, a izdanje u kojem su predstavljeni *The New Generation Poets* je godinama bilo najprodavaniji broj ovog časopisa. Autor je tri značajne antologije poezije: *Scanning the Century: The Penguin Book of the Twentieth Century in Poetry* (Viking, 1999), *We Have Come Through* (Bloodaxe, 2003) i *All the Poems You Need to Say I Do* (Picador, 2004).

²⁰ *The Poetry Review*, Vol. 84, No. 1, Spring 1994, dostupno na: http://www.poetrysociety.org.uk/content/publications/review/backcopy/pr_763_to_921/pr_841/ (posljednji put posjećeno 17. 9. 2016).

stvaralaštvo opstaje zahvaljujući kako njihovim inovativnim i eksperimentalnim zahvaćanjima u noviju dramsku produkciju Londona i Njujorka, gdje je teatarska tradicija izuzetno otporna na sve veću konkurenciju vizualnih, a osobito digitalnih medija. Do kada će im to uspijevati, ostaje da se vidi, kao, uostalom, i sa svom drugom „knjiškom” proizvodnjom u budućnosti. Valja se, samo, nadati da se u tom neizvjesnom procesu (premda ne i ishodu), jer će, neminovno, povremeno dolaziti do krajnje kontroverznih situacija, kao što se to, svojevremeno, desilo upravo sa *Šejtanskim ajetima*.

Godina preokreta: 1989.

I Rushdiejeve prethodne dvije knjige, *The Midnight Children* i *Shame*, izazvale su bijes tadašnje indijske premijerke Indire Gandhi, koju je Rushdie u *Djeci ponoći* nedvosmisleno povezivao sa smrću njenog muža, te nizom koruptivnih aktivnosti u koje su bili uključeni istaknuti članovi njene vladajuće Kongresne stranke. I naredni roman *Shame* (*Sramota*, 1983) dotaknuo se aktuelne političke situacije, istina ovaj put u Pakistanu, jer je u sukobljenim knjiškim likovima i borbi za vlast između Iskandera Harappae i njegovog nasljednika, ali i dželata Rize Haydera, bilo lako prepoznati stvarne političare generala Ziaju ul-Haqa i Zulfikara Ali Bhutoa, te i njegovu najstariju kćerku i kasniju premijerku Benazir Bhutto (1953–2007) pod nadimkom *The Virgin Ironpants* (djeвица u čeličnim hlačama), kao direktnu aluziju na *Iron Maiden* (Čeličnu Ledi) britanske premijerke Margaret Thatcher. Nešto prije objavljivanja trećeg romana, Rushdie se 1986. okomio i na američko miješanje u Nikaragvi, a onda i na bombardovanje Libije, slikovito nazivajući spoljnu politiku SAD „banditom koji se predstavlja kao šerif!” Gorkom ironijom sudbine, upravo će pukovnik Gadaffi tokom 1990-ih biti jedan od najžustrijih zagovornika kažnjavanja Rushdieja zbog blasfemičnih ideja iznesenih u ovom djelu.

Čini se da je razbuktavanju strasti doprinijelo dodjeljivanje prestižne nagrade *Whitbread* Rushdieju za *Šejtanske ajete* u novembru 1988. za roman godine, kao i prekomjerni hvalospjevi britanske kritike, koja je potpuno previdjela povezanost teme knjige sa nastankom islama kao velike monoteističke religije. Rushdie je u knjizi dosljedno koristio naziv srednjovjekovni zapadnoevropski iskvareni i pogrdni oblik Mahound²¹ umjesto stvarnog imena poslanika Muhameda. Britanskoj kritici, ponešto pod dojmovima tada pomodnog magijskog realizma,

²¹ Mahound izaziva primisao na riječi ‘*ma (my) hound*’, odnosno ‘moje pseto’, što je bilo izrazito pogrdno određenje u tom vremenu. — S. D.

osobito se dopala zakomplicirana struktura romana, jer je Rushdie uz osnovni, glavni narativni tok (*plot*) ubacio i niz dodatnih, epizodnih zapleta (*sub-plots*), prikazujući ih često kao snoviđenja svojih protagonista. Ne može se reći da tim zavodljivim postupcima, kojima se i ranije služio u svojim proznim djelima, Rushdie nije i sâm potpao pod već uhodane postulate magijskog realizma, u kojima se prepliću stvarnost i fantazija, san i java, kroz niz povezanih i kompliciranih glavnih i sporednih radnji, mrtvi likovi se lako vraćaju među žive, a mitovi i bajkovite priču postaju sastavnim dijelovima raznovrsnih narativnih postupaka. Ako se tome pridodaju i postmodernistički zasadi u vidu prečeste upotrebe ironije, crnog humora, vremenske i spacijalne distorzije, prizivanja djela drugih autora metodom intertekstualnosti, a naročito fikcionalizacijom stvarnih historijskih događaja i ličnosti metodom historiografske metafikcije — krajnji rezultat jeste hibridni pastiš (*patchwork*) u koji je umiješano svašta.

Problem nastaje kada se ovi postmodernistički književni postupci otpočinu referirati na one elemente historijski uvjetovane i stvarnosne komponente i počnu se poigravati sa ukidanjem, zamagljivanjem mogućih granica između fikcije i fakcije. Zapadnjačkom čitaocu su u brojnim djelima pominjanih britanskih romansijera takvi postupci dobro poznati, a naročito autorsko insistiranje da se čitalac mora stalno podsjećati na to da je, u konačnici, ipak riječ o fikcionaliziranim, a ne stvarnim likovima i događanjima. Moglo bi se reći da kad već to nisu sagledali ni ugledni kritičari, to nisu mogli uočiti ni obični čitaoci, budući je i za jedne i za druge na djelu bila daleka egzotična situacija i njeno stalno dekonstruiranje i rekonstruiranje bez neugodnih konotacija i posljedičnih komparacija sa određenim tabuima, i te kako prisutnim u islamskom poimanju interpretacije lika i života posljednjeg božjeg poslanika i njegove porodice. Rushdie jeste začeo kao u neka kontroverzna područja i teme, oko kojih se nisu svojevremeno mogli složiti ni veliki islamski učenjaci. Čini se da je, ipak, preslobodno interpretirao svoje viđenje i okolnosti pojave islama u datom vremenu i doveo u sumnju neprikladne dogme, koje on, premda porijeklom iz liberalne muslimanske porodice iz Bombaja, posmatra i prikazuje iz vizure zapadnjaka, ne samo neupućenog, nego i, prema shvatanjima ljudi koji su mu to naročito zamjerali, namjerno zlobnog i iskrivljenog, čak i u okvirima onoga što se nekad nazivalo *licentia poetica*.

Dvije godine, osam mjeseci i 28 noći

Iako se Rushdie ubrzo pokušao javno izviniti zbog moguće uvrede i štete koju je prouzročila njegova knjiga, uslijedio je niz novih zabrana njegovog romana diljem svijeta, ali i brojne demonstracije u islamskom svijetu, koje su

donijele i ljudske žrtve. U knjižarama u SAD i Velikoj Britaniji koje su prodavale ovaj roman podmetane su bombe, o čemu vrlo uvjerljivo govori i završetak romana *The Black Album* (*Crni album*, 1996) Hanifa Kureishija. Treba li pomenuti da je prodaja knjige u zapadnom svijetu dosegla milionske razmjere, te jednako visoke honorare autoru, kome je to bila mala utjeha jer je narednih 25 godina živio u dubokoj tajnosti pod nadzorom britanskih obavještajnih službi. U nedavno objavljenim memoarima pod nazivom *Joseph Anton: A Memoir* (Random House, London, 2012), Rushdie je pojasnio da je Homeiniju trebalo žrtveno jagnje zbog niza neuspjeha izazvanih velikim žrtvama u ratu protiv susjednog Iraka, ali i indirektno priznao da su i njegov život i životi njegove porodice bili trajno obilježeni ovim događajem. Izvjesno je da ni njegova potonja djela, među kojima se ističu romani *The Moor's Last Sigh* (*Maurov posljednji uzdah*, 1995), *Shalimar the Clown* (*Klaun Šalimar*, 2005) i *The Enchantress of Florence* (*Čarobnica iz Firence*, 2008), nisu dosegla snagu ranih knjiga, iako im se ne može odreći prepoznatljiva imaginativnost, zavodljiva egzotičnost teme i likova, te majstorstvo u prebogatom jezičkom iskazu. Tek se nešto od nekadašnje razbašurene kreativnosti može naslutiti u zasad posljednjem njegovom djelu *Two Years Eight Months and Twenty-Eight Nights* (*Dvije godine, osam mjeseci i 28 noći*, 2015).²² Vješto balansirajući između recentne stvarnosti u kojoj se prepliće teroristički napad na crkvu u Sjevernoj Karolini sa kataklizmičkom poplavom u Njujorku, izazvanom uraganom Sandy, a, onda, i sa ljubavnom pričom u kojoj su akteri buntovni islamsko-arapski filozof Ibn Rushd ili Averroes iz 12. stoljeća i natprirodno, eterično biće Dunnia, koja je *jinnia*, stvorena iz vatre bez dima. Rushdie se u najboljem maniru magijskog realizma iz svojih prvih romana neprestano referira na grubu realnost sadašnjosti kroz borbu istočnjačkih zlih (Zabardast, Zummurud the Great, Ra'im Blood-Drinker i Shining Ruby) i dobrih „duhova” u čijoj konačnici bi moglo doći do propasti svijeta. Numerička jednakost protoka vremena u naslovu knjige odgovara 1.001 noći, što je opsesivni fikcijski okvir kojem se Rushdie više puta vraćao u svojim romanima. Racionalni filozof i prelijepa Dunia su se našli u ulozi mitskog cara Šahrijara i savremene Šeherezade, koja svojim pričama nastoji da spase ne svoju glavu nego čovječanstvo, pa i cijeli svijet. Ima tu i mnoštvo drugih jednako neobičnih likova, kao što su baštovan Geronimo Manezes, porijeklom iz Mumbaja, britanski

²² Knjiga je prevedena kao: Salman Ruždi, *Dve godine, osam meseci i dvadeset osam noći*, prevela Zvezdana Šelmić, Vulkan, Beograd, 2015; kao i: Salman Rushdie, *Dvije godine, osam mjeseci i dvadeset osam noći*, preveo Danko Ješić, Buybook, Sarajevo, 2016.

kompozitor Hugo Casterbridge, fatalna Teresa Saca, ili hibridni Indo-Amerikanac (Indian-American) i pisac opskurnih strip-romana (*graphic novels*) Jimmy Kapoor, ali se daju i direktne poveznice sa aktualnim teroristima političkim ličnostima (Al-Qaeda ili sjevernokorejski lider Kim Jong-Un), ili sa piscima kao što su Gogolj, Ionesco ili Beckett. U tu neobičnu sliku Rushdie je ubacio i neimenovani predsjednički par — iako je bjelodano da su mu kao predložak na umu bili Barrack i Michelle Obama („an unusually intelligent man, eloquent, thoughtful, subtle, measured in word and deed, a good dancer (though not as good as his wife)... handsome (if a little jug-eared)...”,²³ na čiju se daleku zemlju A (meriku) („the faraway country of A”), koja se toliko puta u prošlosti othrvala pokušajima invazije na njeno tlo, ali i izravno uplitala u sudbine drugih prostora pod izgovorom sprečavanja „rata svjetova” ili Huntingtonovih civilizacija, svejedno, obrušila banda terorističkih neznalica, nazvana Swots, u namjeri da je uništi ne samo kao jedinu globalnu silu, nego i da sama zavlada svijetom.

U takvom kontekstu je, doista, riječ o romanu globalnih razmjera, čime se, na izvjestan način zaokružio magični krug novijeg proznog stvaralaštva kao globalnog, mondijalnog fenomena, otvoren upravo odašiljanjem „strijele koja leti ka cilju” i otvorenog poziva iznesenog u fetvi da ne postoji niti jedno mjesto na ovom svijetu (*dunya*) na koje bi se Rushdie mogao skloniti i sačuvati život. Nesporno je da je život pod zaštitom tajnih britanskih službi ostavio dubokog traga kako na samog autora i njegov privatni život, tako i na njegovo stvaralaštvo, o čemu je napisao i pomenute memoare pod nazivom pseudonima Joseph Anton (sastavljenom od imena Conrada i Čehova). Uvođenjem lika Dunie kao globalne spasiteljice u svoje najnovije djelo, Rushdie se ponešto prkosno vratio na književnu svjetsku scenu i kao da je time poručio da je njegovo višedecenijsko bjekstvo od samoprovanih dželata simbolički spas civiliziranog svijeta od takve vrste ljudski izazvane kataklizme. Dobar dio pisaca i slobodnih mislećih inelektualaca je sve to vrijeme njegovog progona uporno isticao potrebu zaštite slobode izražavanja bez obzira na to u kojoj mjeri se takvi autori usuđuju da prkose bilo vjerskim, tradicijskim ili svim drugim naslijeđenim vrijednostima, bilo vlastodržcima ili silnicima svih vrsta i njihovim sljedbenicima, koji su namjerali da zatru i slobodnu riječ na sličan način kako su to veoma uspješno činili posljednjih tridesetak godina širom svijeta. U tom su kataklizmičkom razaranju nestali nebrojeni ljudski životi, ali

²³ „Neobično inteligentni muškarac, elokventan, misaon, delikatan, koji vodi računa o svakoj riječi ili djelu, dobar plesač (premda ne tako dobar kao što je njegova žena) ... zgodan (iako su mu uši ponešto zašiljene) ...”,

i neki od najljepših i najvrednijih dragulja ljudske kulture i postojanja, a milioni prognanih nesretnika natjerani da mučnim izbjegličkim putevima potraže spas za goli život.

Rushdiejevi kreativni pratioci u postkolonijalnom kontekstu

Život, dakako, ne čine samo bijedni izbjeglički obrok ili improvizirani krov nad glavom. Njega čine i sve druge vrijednosti koje ljudima osiguravaju, prije svega, dostojanstvo, ali istovremeno i očuvanje stvaralačkih poriva i potreba. To uključuje i stalno osvajanje i širenje slobode kreativnog izražavanja, koje su nerijetko potakli upravo takvi „zatočenici savjesti” (*prisoners of conscience*), makar je Rushdie platio svoju cijenu drugačijom vrstom zatočeništva od uobičajenih kazamata ili zatvora. Daleko od toga je, čini se, bitnije da je Rushdie, što posredno, što neposredno, prokrčio puteve za nove britanske i postkolonijalne romansijere. Među onima najpoznatijim, koji su, na izvjestan način, izrasli „ispod njegovog šinjela”, jesu i Hanif Kureishi i Zadie Smith u Velikoj Britaniji, te Aravind Adiga iz Indije, kao i Nadeem Aslam i Mohsin Hamid iz Pakistana. Kureishi (London, 1954) je u svojim romanima *The Buddha of Suburbia* (*Buda iz predgrađa*, 1990), te *The Black Album* (*Crni album*, 1995) zorno ukazao na rascijepljenost generacija potomaka nekadašnjih kolonijalnih podanika, rođenih i formiranih u liberalnom zapadnjačkom ozračju, između svijeta i tradicija njihovih predaka s Indijskog potkontinenta i bezbrojnih iskušenja savremene Britanije na izmaku milenija. Zadie Smith (London, 1975) je svojim romanom *White Teeth* (*Bijeli zubi*, 2000) u taj isprepleteni šareni mozaik ugradila i iskustva imigranata iz Kariba i Bangladeša, te povezala sudbine više generacija stanovnika britanske metropole u širokom rasponu od kraja II svjetskog rata do sve većih društvenih gibanja na izmaku drugog milenija. Čini se da je i njen roman, osim nespornih književnih kvaliteta, bio dobrim dijelom i rezultat potrebe za novim, svježim licem na književnoj sceni. Nažalost, ova autorica nije uspjela da nadmaši uspjeh svog prvijenca potonjima knjigama kao što su *The Autograph Man* (*Čovjek koji skuplja autograme*, 2002), *On Beauty* (*O ljepoti*, 2005), te *NW* (*Sjeverozapad*, 2012), kao ni najnovijim uratkom *Swing Time* (*Vrijeme swinga*, 2016),²⁴ iako se u svim tim knjigama provlače i variraju na vješt način mnoge teme koje su zaokupljale britanske autore na razmeđu vremena, između isteka 20. i početka 21. stoljeća.

²⁴ Prema dostupnim najavama, ovaj roman se pojavio u britanskim knjižarama sredinom novembra 2016.

U žrvnju između prošlog i sadašnjeg

U romanu *White Teeth* značajno mjesto je posvećeno braći Magidu i Millatu Iqbalu. Čudnim paradoksima savremenosti, Magid, kojeg otac šalje u Bangladeš da bi osnažio povezanost sa rodnom zemljom, postaje naučnik, uvjereni ateist i pobornik svega što je britansko, dok se njegov brat, koji je ostao u Londonu, priključuje radikalnoj islamističkoj organizaciji KEVIN, što je akronim za *Keepers of the Eternal and Victorious Islamic Nation* (Čuvari vječne i pobjedonosne islamske nacije). Nije bilo u tome teško prepoznati odjeke američke inačice *The Nation of Islam*, radikalnog crnačkog aktiviste Malcolma X i pokreta „crnih pantera” iz 1960-ih i 1970-ih godina, ali u značajno izmijenjenom britanskom kontekstu. Ako se Kureishijev junak Shahid iz romana *The Black Album* lomio potkraj 1980-ih godina između sve naglašenijeg interesa za revitalizaciju islamskih tradicija i njihovo snažnije ispoljavanje u krajnje neoliberaliziranom i permisivnom britanskom društvu, čije stečene slobode, a osobito slobodu izbora, Shahid, na kraju, pretpostavlja nasilju i zatiranju vlastite individualnosti u ime nekih „viših” kolektivnih interesa; kroz slične dileme je prolazila i Nazneen, junakinja romana *Brick Lane* (*Ulica Brick Lane*, 2003) autorice Monice Ali (Dhaka, Pakistan, sada Bangladeš, 1967). Po mnogo čemu je ovo djelo slično iskustvima afričke autorice Buchi Emecheta (Lagos, Nigerija, 1944) i njenim gorkim iskustvima u Londonu 1960-ih godina, snažno opisanim u autobiografskim narativima *In the Ditch* (*U rupi*, 1972), te *Second-Class Citizen* (*Gradanka drugog reda*, 1974) i *The Joys of Motherhood* (*Radosti majčinstva*, 1979). S druge strane, pokušaj uklapanja tradicionalne azijske muslimanke u čudni i tuđi britanski svijet, čiju kulturu njen anglicizirani suprug Chanu idealizira do besmisla, prelazi u kompliciranu ljubavnu priču sa mnogo mlađim čovjekom po imenu Karim i raskidom sa dotad neprikosnovenim kulturološkim stegama.

Ti srazovi su još uočljiviji u izuzetno lirskom romanu *Maps for Lost Lovers* (*Mape za izgubljene ljubavnike*, 2004)²⁵ pakistanskog autora Nadeema Aslama (Gujranvala kod Lahora, Pakistan, 1966). Strukturiran u vidu potrage za ubicama nesvakidašnjeg ljubavnog para — entomologa Jugnua, porijeklom iz islamskog kulturno-religijskog kruga, i mnogo mlađe Chande iz hinduističke

²⁵ Knjiga je prevedena na našim prostorima u dva izdanja: Nadeem Aslam, *Karte za izgubljene ljubavnike*, prijevod Sanja Ščibajlo, Biblioteka Cocero, Naklada Ljevak, Zagreb, 2010; te kao: Nadim Aslam, *Mape za izgubljene ljubavnike*, prevele Marija Stajić i Marija Obadović, Vulkan izdavaštvo — Mono i Manjana, Beograd, 2007.

zajednice, čiji se brak ne može ostvariti, budući je ona već dvaput bila u dogovorenim vezama iz kojih još nije mogla izaći slobodna za brak po važećim tradicionalnim propisima. Radnja se događa 1997. godine u bezimenom mjestu na sjeveru Engleske, gdje su se izmiješale brojne domaće i imigrantske zajednice. U središtu knjige je Jugnuov 65-godišnji stariji brat Shamas, koji se brine za dobrobit tamošnje islamske zajednice u svojstvu direktora Vijeća za odnose u lokalnoj zajednici. I dok uspijeva da relativno uspješno posreduje u brojnim primjerima (ne)uspješne akulturacije svojih sunarodnika, Shamas se ne može nositi sa nazorima svoje tradicionalne i veoma konzervativne supruge Kaukab. Ona je stvarni glas miliona zbunjenih imigranata, koji su iz ekonomske nužde i potebe za boljim životom napustili svoja stoljetna ognjišta, ali se ne mogu, a i ne žele, prilagoditi liberalnom i dobrano ateističkom britanskom društvu na kraju stoljeća. Kaukab se trudi svim silama da održi svoju vjeru i običaje u toj stranoj zemlji, koju naziva *Dasht-e-Tanhaii* (divljina usamljenosti ili usamljena pustinja), jer osjeća da se njeno troje djece, sinovi Charag i Ujala, a osobito kćer Mah-Jabin, već priklanjaju zapadnjačkim vrijednostima i dovode u pitanje mnoge dogme, kojih se ona ne može i ne želi osloboditi. Jedan od sinova se oženio bijelom ženom, a kćerka je ostavila muža u dogovorenom braku u Pakistanu jer nije mogla da prihvati podređenu, drugorazrednu ulogu žene u tom zatvorenom društvu, opterećenom poremećenim odnosima među spolovima u svakom pogledu. U ovakvu mozaičnu sliku se uklapa i ljubavna afera koju liberalni ateista Shamas doživi sa zanosnom Surayom, koja ga pokušava iskoristiti ne bi li se mogla ponovo udati za muža od kojeg se greškom sudbine razvela u Pakistanu. U nizu događaja se i zaplet i rasplet priče presjecaju u „ubistvu iz časti” dvoje nesretnih ljubavnika, koji su počinila Chandina braća da bi sprali ljagu sa porodičnog imena i u čemu se vidi dubina i širina nepremostivih razlika između svjetonazora Istoka i Zapada. Te razlike su još više naglašene ključnim događajem u svijetu s početka novog milenija — samoubilačkim napadom islamističkih terorista na *World Trade Center* u Njujorku 11. septembra 2001. godine, a nešto kasnije i sličnog napada na London u ljeto, 7. jula, 2005.

Na sličan je način, samo u pakistanskom kontekstu, i Mohsin Hamid prikazao raskid između ostvarenog „američkog sna” i povratka kulturološkim i religijskim islamskim zasadima u romanu *Reluctant Fundamentalist* (*Nerado fundamentalist*, 2007),²⁶ izazvanim neobičnim unutrašnjim preobražajem koji proživljava protagonist Changez dok gleda na Filipinima direktni TV prenos fantazmagoričnih udara otetih aviona na simbole surovog neoliberalnog

²⁶ Knjiga je prevedena kao: Mohsin Hamid, *Nerado fundamentalist*, prevela s engleskog Nura Dika-Kapić, Šahinpašić, Sarajevo, 2010.

kapitalističkog svijeta. Iako ne opravdava sam čin nasilja i gubitke nevinih života, na njegovom licu se pojavljuje lagani osmijeh, koji otkriva početak njegovog povratka u napušteni identitet, o čemu vrlo detaljno priča svom anonimnom američkom sagovorniku u formi efektnog dramskog monologa za vrijeme večere u Lahoru.

Jedan drugi pakistanski grad, Karači, tema je prvih nekoliko romana spisateljice Kamile Nadeen Shamsie (Karachi, 1973), koja se u međuvremenu doselila u Veliku Britaniju, dobila državljanstvo, ali je ostala duboko vezana za sredinu iz koje je potekla. Njena prva četiri romana *In the City by the Sea* (*U gradu pored mora*, 1998), *Salt and Saffron* (*So i šafran*, 2000), *Kartography* (*Kartografija*, 2002) i *Broken Verses* (*Prekinuti stihovi*, 2005) variraju događaje iz bliže prošlosti njene domovine. Središnji motiv su ogromne promjene, koje su pogodile zemlju nakon sukoba s Indijom i građanskog rata, te otcjepljenja njenog istočnog dijela u samostalnu državu Bangladeš 1971. godine. Ti turbulentni događaji su, po pravilu, sagledavani iz vizure imućnih pripadnika viših slojeva društva, koji prolaze kroz bolne procese suočavanja s izmijenjenom stvarnošću u kojoj se ruše ne samo usvojene norme i vrijednosti, usađene obrazovanjem i porodičnim tradicijama, nego i život u cjelosti. Autoričini posmatrači, a ujedno i naratori i komentatori, osjetljiva su bića, poput 11-godišnjeg Hasana u prvom romanu ili studentice Aliye u *Salt and Saffron*, koja se vraća kući sa studija u SAD i susreće siromaška, čija je gorka sudbina toliko pogodila da krene u istraživanje porijekla svoje kulture i nasljeđa. U toj potrazi ona otkriva svu ljepotu bogate usmene tradicije svoje zemlje, a još više svoje porodice, koja ju je preoblikovala u neku vrstu rigidnog identiteta, čijih se krutih stega i samonametnutih ograničenja Aliye želi da oslobodi. Na sličan način i Hasan iz prethodnog romana pokušava da stvori sopstvenu, izmaštanu viziju boljeg svijeta u kojem se prepliću stvarne osobe (poput njegovog zatočenog i najdražeg strica Salmana Mamooa, optuženog za veleizdaju) sa likovima preuzetih iz *Shakespeareovih djela i legendi o kralju Arthuru i njegovim vitezovima*.

Povratak u prošlost karakterizira i autoričin treći roman, *Kartography*, u kojem protagonist Karim želi da napravi detaljnu kartu svog rodnog grada (u nazivu romana je upravo sačuvana ta tanana veza, jer „K” u *Kartography* nije pravopisna greška, nego jasna odrednica za Karachi, ali i za samog Karima), ali ta njegova želja za mapiranjem prevazilazi puke geografske vedute i druge pojedinosti o gradu, koje se viđaju na sličnim štampanim materijalima. Karim i njegova prijateljica Raheen, oboje u ranim dvadesetim, u nizu povrataka u prošlost, narativnom tehnikom u nizanju *flashbackova*, odlaze ponovo u rane 1970-te, te istražuju iskustva pripadnika društvene elite u nesigurnim vremenima, kada je zemlja bila na ivici političkog i društvenog kolapsa. Neki kritičari su

zamjerili baš to preveliko insitiranje na činjenicama, na faktografiju koja opterećuje strukturu romana, čak i u dijalozima koji ponešto guraju likove u drugi plan. Nakon priče o srazu ličnog idealizma sa opasnostima političkog angažmana u romanu *Broken Verses* u kojem žena tridesetih godina Aasmani Inqalab uporno traga za majkom Saminom, feminističkom aktivisticom, i njenim ljubavnikom (revolucionarom kojeg znaju po nadimku The Poet /Pjesnik/), koji su misteriozno nestali prije 14 godina. Aasmani je suočena sa dvostrukom dilemom: da li da nastavi politički aktivizam svoje majke ili da se konačno otrgne od majčine sjene koja se konstantno nadvija na njen život i sprečava da krene svojim putem. Usljerala su dva romana iz drugačije perspektive.

Ovdje ćemo prvo pomenuti kasniji, šesti roman ove autorice, *A God in Every Stone*, 2014, u kojem je predstavila neobični susret u vozu engleske arheologinje Vivian Rose Spencer (koja je upravo doživjela ljubavnu romansu sa kolegom Tahsin-beyom za vrijeme otkrića Zeusovog hrama u Turskoj u osvit I svjetskog rata) sa ranjenim Paštuncem Quayyum Gulom iz Pešavara.²⁷ Njegov mađi brat Najeeb će postati njen učenik, briljantni arheolog, ali i strastveni borac, zajedno sa historijskim likom Ghaffarom Khanom, za slobodu svoje zemlje od britanske kolonijalne vlasti, za koju je njegov stariji brat dao oko u bici kod Ipra. Petnaest godina kasnije, 1930, njihove će se sudbine preplesti nakon masakra na Qissa Khawani Bazaaru (the Storytellers Market) u Pešavaru, koji je obilježio kraj mirne borbe stanovnika Indijskog potkontinenta i ubrzao procese koji će i dovesti do odlaska britanske vlasti s ovih prostora u avgustu 1947. U ovom romanu su se uveliko prepleli stvarni i fikcijski događaji, kao što je to Shamsie uradila, čini se s više uspjeha, u svom prethodnom djelu.

Peti po redu roman Burnt Shadows (Spaljene sjenke, 2009) obuhvata više od pola stoljeća burnih događaja na prostorima Azije — od atomske bombe bačene na Nagasaki 1945, u kojoj je život izgubio Konrad Veiss, njemački zaručnik središnjeg lika romana, Japanke Hiroko Tanaka, do događaja vezanih za zloglasni zatvor Guantanamo s početka 21. stoljeća. Shamsie vješto plete mrežu likova, događaja i geopolitičkih prostora u vidu sage nekoliko povezanih porodica. Ima tu i miješanja etniciteta, kultura, napuštanja tradicija radi zasnivanja novih, gubljenja i stvaranja identiteta, te spektra drugih, nerijetko kontroverznih tema. Tražeći utjehu, Hiroko odlazi Konradovoj sestri Ilse u Indiju, koja je nesretno udata za britanskog pukovnika Burtona. Igrom sudbine zaljubljuje se u Delhiju („Dilliju”) i udaje za muslimana Sajjada Ali Ashrafa, ali, nakon podjele britanske

²⁷ Kamila Šamsie, *Bog u svakom kamenu*, prevela Milica Cvetković Laguna, Beograd, 2015; te i: Kamila Shamsie, *Bog u svakom kamenu*, prevela Milica Cvetković, Buybook, Sarajevo, 2016.

Indije na dvije zemlje 1947. godine, s mužem i tek rođenim sinom Razom zasni-va novi život u Pakistanu, nakon kratkog i neuspješnog boravka u Istanbulu. Roman prati nekoliko generacija isprepletenih porodica Burtonovih i Ashrafovih u narednih pola stoljeća, a završava s najmlađim članovima, ponešto neočekivano. Naime, Raza Ashraf se priključuje obuci islamističkih boraca protiv sovjetske okupacije 1980-ih u Avganistanu, a Harryja Burtona angažira CIA tokom Hladnog rata u svojim tajnim operacijama u Pakistanu. Međutim, Shamsie produbljuje moguću jednoznačnost odluka svojih likova o mogućem ishodu njihovih sudbina na još više razina. U konačnici se 70-godišnja Hiroko nađe u fantazmagorično-apokaliptičnoj slici Njujorka 11. septembra 2001, sa gotovo svim akterima ove složene priče — sa 90-godišnjom Ilse, Harryjevom kćerkom Kim, kod koje stanuje, Razinim suborcem Abdullahom iz Avganistana, sada vozačem taksija u „Velikoj jabuci”, te činjenicom da će joj sin biti zatočen kao mudžahedin u Guantanamo, budući se priključio islamističkim borcima i njihovoj ideologiji.

11. septembar 2001.

Nesumnjivo je da je taj teroristički napad označio ne samo nagovještaj bitnih promjena u geopolitičkim odnosima u svijetu, nego je pokrenuo i čitav spektar reakcija, koje su, neminovno, vrlo brzo našle svoju književnoumjetničku transpoziciju u nizu većih proznih djela širom svijeta. Za mnoge intelektualce i umjetnike taj dan je predstavljao, kako je to interpretirao znameniti savremeni mislilac iz Slovenije, Slavoj Žižek, kraj jedne ere, ere postmodernističke izoliranosti, ili, prema riječima Georgea Willa, američkog „odmora od historije”. To prethodno razdoblje, naročito u drugoj polovini 20. stoljeća, materijalnu je stvarnost i odnose moći koji su je definirali nerijetko svodilo na razinu tekstualnosti. Pri tome ih je, ponekad, do te mjere relativiziralo, da su sužene razmjere spoznaje da stvarni neprijatelj doista postoji bitno zanemarile činjenicu da krize i nezadovoljstva američkim pristupom i manipuliranjem tim fenomenima i te kako mogu nauditi Americi, i to ne samo na nekim fizički udaljenim ispostavama, nego u samom srcu simbola njene ideologije — zgradama tornjeva-blizanaca *World Trade Center* u Njujorku i sjedištu Ministarstva odbrane u Pentagonu, Vašington, DC. Dominantna ideologija razvijenog liberalnog kapitalizma je, pod krinkom civilizacije, slobode i pravde, upravo iskoristila teror kao metod sopstvenog nametanja i širenja; što je moralo stvoriti stanje prvo nevjerice i šoka, a potom izražene individualne i kolektivne traume ne samo diljem SAD, nego i u mnogim drugim zemljama svijetu, koje su se i same osjetile kao moguće buduće mete sličnih napada.

Osim što je izazvao ogromni tektonski geopolitički potres, ovaj događaj je potakao novo burno razdoblje u već dobro globaliziranom svijetu, povezanom ne samo nevjerovatnim mogućnostima informatičkih tehnologija, nego i stvarnom potrebom da se preispitaju raznovrsne karakteristike proteklih oko trista godina novog (modernog) doba (*Modern Age*) u kojem su se dešavali, vjerovatno, najveći sukobi u historiji čovječanstva. Nažalost, umjesto razdoblja nade i napretka, svijet se suočio sa globalnim prijetnjama — u rasponu od čestih terorističkih napada do uzvratno jednako žestokog „rata protiv terora“, do ekoloških katastrofa i sve većeg društvenog raslojavanja, dodatno potaknutog velikom ekonomskom krizom kapitalističkog svijeta 2008. godine. U takvom ozračju su se počela mijenjati i tematska opredjeljenja prozaista na engleskom govornom području. Dobar dio njih je iz vizure napadnute zapadne civilizacije pokušao transponirati savremene događaje u njihovim novijim djelima kao neposrednu, ponekad i ishitrenu reakciju. Takvim bi se mogao okarakterizirati esej Martina Amisa „The Second Plane“, objavljen u uglednim britanskim novinama *The Guardian* 18. septembra 2001. godine, te, uz ostale eseje na tu temu, u jednako uglednim novinama kao što su *Observer*, *The Times* i *The New York Times* između 2001. i 2007, koji su potom sakupljeni u knjizi pod istim naslovom.²⁸ Sličan stav važi i za američkog autora Dona De Lilloa, koji je u decembru 2001. objavio kraći esej „In the Ruins of the Future“ („U ruševinama budućnosti“) u *Harper's magazine*.²⁹ Ovom temom se bavi roman *The Unknown Terrorist* (*Nepoznati terorist*, 2006) Richarda Flanagana kroz detektivsko-špijunski okvir plesačice na šipki Doll i tajanstvenog atraktivnog stranca po imenu Tariq, s kojim je doživjela kratku noćnu avanturu u Sidneju. Mnogo kompleksniji je 22. po redu, a ujedno i posljednji, roman plodnog američkog romansijera Johna Updikea (1932–2009) *The Terrorist* (*Terorist*, 2006)³⁰. U središtu radnje romana je tinejdžer islamskih korijena Ahmada Ashmawy Mulloya, a koji se, pod uticajem svojih mentora Shaikha Rashida i Charlie Chehaba, opredjeljuje za teroristički napad na Lincoln tunel ispod rijeke Hadson. To je ključna saobraćajnica koja povezuje poslovni Menhetn u srcu Njujorka sa obližnjim kopnom u državi Nju Džerzi, kojom dnevno prođe na desetine hiljada automobila i kamiona. Odrastao bez stvarne roditeljske

²⁸ Martin Amis, *The Second Plane*, Vintage International, London, 2008.

²⁹ Don de Lillo, „In the Ruins of the Future: Reflection on Terror and Loss in the shadow of September“, *Harpers' magazine*, December 2001, pp. 33–40. Dostupno na: <http://instructors.dwrl.utexas.edu/king/files/HarpersMagazine-2001-12-0075772.pdf>.

³⁰ John Updike, *The Terrorist*, Alfred A. Knopf, New York, 2006.

pažnje, bez oca porijeklom iz Egipta, uz seksualno permisivnu majku Theresu Terry Mulloy irsko-katoličkih korijena, ali bez stvarnih vjerskih uvjerenja, Ahmad će, nakon niza nedoumica, ipak poslušati jednog od majčinih ljubavnika, svog nekadašnjeg srednjoškolskog savjetnika Jacka Levyja, tipičnog apdajkovskog lika Jevreja iz srednje klase, koji također ne prakticira vjeru svojih redaka, i odustati u posljednji čas od svog opasnog nauma.

Nove vizije megalopolisa

Njujork kao mjesto osebuje imigrantske historije i osobito snažnog metaforičkog naboja nakon 11. septembra dobija posve drugačiju dimenziju u romanima *Netherland* (Nigdjezemski, 2008) Josepha O'Neilla i *Extremely Loud and Incredibly Close* (Jako glasno i nevjerovatno blizu, 2005) Jonathana Safrana Foera. Foerov neobični protagonist, devetogodišnji dječak Oskar Schell, čiji je otac izgubio život u terorističkom napadu na Njujork, pokušava da odgonetne tajnu ključa s natpisom „Black”, koji je pronašao u vazi među očevim stvarima. Izuzetno pronicljivi i pametni dječak mjesecima traga raznim kvartovima ogromnog grada za pravim odgovorom u maniru neustrašivog istraživača, ali pod budnim nadzorom majke Linde, koja mu iz pozadine pomaže da ostvari kontakte s ljudima čije je prezime Black i koje on sistematično posjećuje u nadi da će, na koncu, razrješiti očevu tajnu. Vješto vođenom glavnom narativnom radnjom, uz koju prepliće i sporednu u vidu niza pisama koje je svojevremeno pisao Oskarov djed Thomas Sr. Schell njegovom pokojnom ocu Thomasu, ali i kroz pisma koje je Oskar dobijao od bake; osnovna priča se proširuje na sudbinu ove njemačke porodice tokom i nakon II svjetskog rata.

Na taj način se dobijaju mnogi odgovori o vlastitom identitetu i pripadnosti, koje na svoj način traži i Hans van den Broek, junak pisca tursko-irskih korijena O'Neilla u romanu *Netherland*. Simbolika u naslovu je očigledna ne samo zato što je Hans, berzovni analitičar, došao iz Holandije (the Netherlands) preko Londona u grad, koji se svojevremeno i osnovali njegovi sunarodnici kao *New Amsterdam*, nego i što se grčevito nastoji „uklopiti” u novo prebivalište i tamošnji način života, pokušavajući bezuspješno da dobije vozačku dozvolu u spletu posve neobičnih okolnosti. Taj pokušaj uklapanja se ostvaruje u povezivanju s ljudima iz nekadašnjeg kolonijalnog, pretežno karipskog, miljea, koji u nekom parku igraju vrlo neameričku igru kriket. Dok mu se brak i porodica neumitno raspadaju, jer njegova supruga Rachel želi da se vrati u London, koji je za nju iz perspektive 2003. godine sigurnije mjesto od Njujorka, Hans se zbližava s Chuckom Ramkissonom, živopisnim uličnim likom porijeklom

iz Trinidada, koji je na neki čudan način sve ono što Hans nije. Chuck je, prema mišljenju nekih kritičara koji su s razlogom pohvalili ovaj roman, i svojevrsna antiteza kulturnom liku Velikog (Jaya) Gatsbyja iz istoimenog Fitzgeraldovog romana *The Great Gatsby*, osamdesetak godina ranije.

Američki roman na početku 21. stoljeća

Između terorističkog napada 11. septembra 2001. i velikog ekonomskog kraha 2008, počela su se mijenjati i tematska opredjeljenja prozaista na engleskom govornom području. Dobar dio američkih pisaca je pokušao transponirati savremene događaje iz vizure napadnute zapadne civilizacije u svojim novijim djelima, među kojima se svakako mogu naći i romani Michaela Chabona *The Amazing Adventures of Kavalier and Clay* (2000), kao i tri romana Jonathana Franzena: *The Corrections* (2001), *Freedom* (2010), te *Purity* (2015). Franzen nastavlja ponešto specifičnu tradiciju predstavljanja američkog života, koja se proteže od Melvillea (*Moby Dick*, 1851) do DeLilloa (*Underworld /Podzemni svijet/*, 1997), kako po tematici, tako i po distinktnim romansijersko-tehničkim osobinama. To se, naročito, moralo očitovati u jezičkom iskazu, kojim se, doista, služe „obični” američki ljudi iz naroda, kako bi se prikazalo ono jedinstveno, specifično američko iskustvo u odnosu na druga slična djela, koja se obično podvode pod termin „nacionalnog epa” (*national epic*). Međutim, kao da postoji neka vrsta tihog otklona u vezi sa Franzenovim romanima, koji su izrasli iz tradicije američkog Srednjeg zapada (Midwest), istovremeno i duboko tradicionalnog i konzervativnog, ali i neobično vitalnog, uprkos svim nedaćama kroz koje prolazi nekoliko generacija porodice Lambert u *The Corrections*, odnosno Berglundovih u romanu *Freedom*. Uz nesporne literarne vrijednosti, a i još veću medijsku promociju koja ih je pratila, u konačnici bi kritički sud o ovom nesporno kvalitetnom romansijeru morao biti nešto suzdržaniji i analitičniji, osobito nakon objavljivanja romana *Purity*, u kojem je vješto ispremiješao brojne savrmena teme i probleme današnje Amerike koristeći svoje majstorstvo u razvoju likova nauštrb kompozicije.

Posebnu pažnju zaslužuju kako dosad objavljena djela Marka Z. Danielewskog *The House of Leaves (Kuća lišća, 2000)*, *Only Revolutions (Samo revolucije, 2006)*, a osobito najavljena saga u 27 dijelova pod zajedničkim nazivom *The Familiar*, što bi se moglo shvati i prevesti kao „blisko” ili „poznato”, ali i ono što se odnosi na „porodicu”, „familiju”. To je tek jedna od bezbroj neobičnosti ovog golemog djela, koje, kao i *House of Leaves*, obiluje korištenjem različite velčine slova (*font*), tekst je otisnut tako da se može razaznati pod

određenim uglom gledanja, ubačene su i neke slikarije ne baš velike umjetničke snage, a pojedini dijelovi knjige su kodirani u različitim bojama, kao što je riječ „house” u prethodnoj knjizi bila uvijek isticana plavom, kao neki *hypermark*. Prvi dio opusa pod nazivom *One Rainy Day in May (Jednog kišnog dana u maju, 2015)* ponešto slijedi džojzijanski okvir iz romana *Ulysses*, jer se devet isprepletenih narativa događa širom svijeta jednog izuzetno kišovitog dana u maju. U njihovom središtu je epileptična dvanaestogodišnja djevojčica iz Los Anđelesa Xanter Ibrahim, koja jednog dana pronade mače, a otac je iznenadi darivanjem posve neobičnog psa pasmine akita, istreniranog da pomogne bolesnicima poput nje. Ta inicijalna situacija služi kao pokretač svih potonjih „događanja”, koja se prenose čas u Singapur, čas u Meksiko, ili mjesto Marfa u Teksasu. Događanja nižu (ne neophodno i povezuju) čudne likove unutar njeine porodice (otac Anwar, majka Astair, Shasta, Freya i uvijek odsutna Dov), a još više one kao što su tursko-američki detektiv na službi u LAPD, Özgür Oz Talat, novi član gangsterskog klana Luther Perez, armensko-američki taksista Shnorkh Zildjian, narkoman iz Singapura Jing Jing, koji pomaže svojoj tetki Tian Li da liječi ljude, teksaški egzistencijalist Isandørno, ili kompjuteraš Cas, poznati kao The Wizard, u čijem posjedu je neki čudni predmet u obliku lop-te/globusa. Ako se toj čudnoj družini dodaju i bića Narcons, koja mogu biti i (tehnološki generirani) naratori i komentatori u cijelom opusu, zbrka, je, valjda, potpuna. Ili će to tek biti!

Drugi nastavak nosi naziv *Into the Forest (Ka šumi, 2015)*, a treći *Honeysuckle & Pain (Orlovi nokti & bol, 2016)*,³¹ dok je četvrti pod nazivom *Hades (Had)* najavljen za 2017. U okviru svog shvatanja današnje kibernetičke književnosti (*cyberliterature*) Danielewski je formirao golemi internetski portal Atelier Z, koji od 2010. okuplja prevodioce, studente, profesore, istraživače, likovne dizajnere i sve druge koji su voljni da sudjeluju s autorom u ovom kolektivnom poduhvatu stvaranja i tumačenja njegove proze. Čini se da se Danielewski upustio u „nemoguću misiju” stvaranja neke vrste pandana Joyceovog *The Finnegans Wake*, odnosno toliko gustog tkanja da će za njega, ako ga ikad privede kraju, biti potreban onaj idealni čitalac s idealnom nesanicom i superbrzim internetom da bi donekle mogao dešifrirati „šta je pisac htio da kaže”. Jedino je sigurno, ova se mamutska tvorevina neće naći na nekim budućim listama niti

³¹ Nemoguće je ne prisjetiti se ove biljke-puzavice izuzetno dekorativnih cvjetova, koju je Faulkner približio čitaocima jednako neobičnim eksperimentom i metodom „struje svijesti” u svoje doba u romanu *The Sound and the Fury (Buka i bijes, 1929.)*, na šta, uostalom asocira i naziv ovog djela Marka Z. Danielewskog.

biti nominirana za „najveći američki roman”, premda je *House of Leaves* već postao neka vrsta kulta među obožavateljima, te bi se, valjda, i mogao naći na nekoj od tih lista najboljih, ili najgorih, romana, svejedno.

Na početku 21. stoljeća su se na tim listama najčešće nalazili romani Michaela Chabona *The Amazing Adventures of Kavalier and Clay* (*Zadivljujuće pustolovine Kavaliera i Claya*, 2000), te pomenuta dva romana Jonathana Franzena *The Corrections* (*Korekcije*, 2001) i *Freedom* (*Sloboda*, 2010). Chabonovo djelo prati živote dvojice jevrejskih rođaka prije, za vrijeme i poslije II svjetskog rata. U romanu češki izbjeglica Joseph Joe Kavalier i njegov rođak Sammy (Clay) Klayman iz Bruklina u Njujorku postaju protagonistima „zlatnog doba” američkog stripa, a njihov antifašistički junak pod neobičnim imenom Tom Mayflower, zvani The Escapist,³² neka vrsta kombinacije nekada izuzetno popularnih junaka stripa kao što su bili Superman i Captain America. Očito je da je u nizu povezanih narativnih tkanja Chabon uspio da dosta vjerno predstavi bitni period novije američke historije sa svim onim osobenostima koje odražavaju upravo vrijeme, prostor, ljude i događaje, kako je to svojevremeno zamišljao zagovarač „velikog američkog romana” De Forest. U nekim novijim pokušajima proširivanja pisaca i djela koja bi mogla da se nađu uz bok prononsiranim „velikanima”, danas bi se zasigurno našla i za neupućene egzotična imena Teju Cole, Jhumpa Lahiri ili Junot Diaz,³³ što neminovno upućuje na to da se iz te ogromne multikulturalne matrice, koja obuhvata fluidni termin „američki”, moraju tražiti neka nova imena. Baš kao što je svojevremeno (1903!) kritičar Frank Norris lucidno komentirao tu pojavu:

„The thing to be looked for is not the Great American Novelist, but the Great Novelist who shall also be an American.”

³² U prezimenu glavnog junaka nije teško prepoznati naziv broda kojim su prvi engleski puritanski doseljenici stigli novembra 1620. do istočne obale današnje države Massachusetts, dok je nadimak Escapist skraćena verzija izraza *the escape artist*, odnosno osobe koja se može osloboditi lanaca i tako izbjeći smrt u krajnje opasnim situacijama, a čiji je najpoznatiji predstavnik bio Harry Houdini.

³³ Teju Cole (1975) rođen u SAD od nigerijskih roditelja, autor je novele *Every Day is for the Thief* (*Svaki dan je za lopova*, 2000.) i romana *Open City* (*Otvoreni grad*, 2012). Nilanjana Sudeshna Jhumpa Lahiri (1967) je indijsko-američka književnica koja je objavila dvije zbirke priča: *Interpreter of Maladies* (*Tumač bolesti*, 1999) i *Unaccustomed Earth* (*Neprikladna zemlja*, 2008.), te dva romana *The Namesake* (*Imenjak*, 2003.) i *Lowland* (*Nizozemlje*, 2013). Junot Diaz (1968) je rodom iz Dominikanske Republike, profesor kreativnog pisanja na MIT u Bostonu, autor je veoma uspješnog romana *The Brief Wondrous Life of Oscar Wao* (*Kratki čudesni život Oscara Waoa*, 2007).

(Ono što bi trebalo tražiti nije Veliki američki romansijer nego Veliki romansijer koji je ujedno i Amerikanac.)³⁴

A mlada psihologinja i novinarka rodom iz Moskve, Maria Konnikova, autorica knjige *Mastermind: How To Think Like Sherlock Holmes (Mozak: kako misliti poput Sherlocka Holmesa)*, Viking, New York, 2013) u svom viđenju ove teme na to još i dodala:

„A great novel written by an American — even if that American’s parents happen to be Nigerian, or Dominican, or Indian. Or, as the case may be, Russian.”

(Veliki roman koji je napisao Amerikanac — čak i kada su roditelji tog Amerikanca porijeklom iz Nigerije, ili Dominikanske Republike ili Indije. Ili, kao što je ovdje slučaj, iz Rusije.)³⁵

U ovako lakonski iznesenoj tvrdnji krije se bar nekoliko izvrsnih autora, čiji su se romani u mnogim anketama našli na vrhu tih „toplista” najboljih proznih ostvarenja u 21. stoljeću. Među njima je roman *Americanah (Amerikana)*, 2013) nigerijske autorice Chimamanda Ngozi Adichie (1977),³⁶ čiji protagonisti kao da utjelovljuju sudbinu mnogobrojnih mladih ljudi koji ne mogu ostvariti snove o boljem životu i u boljem svijetu, kako se nudio milionima emigranata koji su hrlili da ga ostvare u onom privlačnom narativu o „Američkom snu” (*American Dream*). Ifemelu i Obinze se kao tinejdžeri zaljubljuju u Lagosu, koji su prinuđeni napustiti zbog opresivnog vojnog režima. I dok se Ifemelu za vrijeme studija u SAD susreće s bezbrojnim primjerima rasizma u savremenoj američkoj kulturi, Obinzeu uskraćuju vizu nakon 11. septembra i on je primoran da potraži utočište u Londonu, gdje živi kao ilegalni useljenik bez valjanih papira. Vremenom, po povratku u Nigeriju, on postaje uspješni poslovni čovjek koji se bavi nekretninama, te mu se otvaraju i vrata SAD, gdje se susreće sa svojom mladalačkom simpatijom. Ifemelu je u međuvremenu postala aktivistica za prava rasno obespravljenih mladih ljudi, čiji je blog „Race-teenth or Various Observations About American Blacks (Those Formerly

³⁴ Frank Norris, *Essays on Authorship, Vol. IV*, p. 292, citirano prema: R. G. Thompson, *Reading the American Novel 1865–1914*, Wiley and Blackwell, New York, p. 20.

³⁵ Maria Konnikova, „The Great American Novel”, dostupno na: http://www.slate.com/articles/arts/books/2012/06/the_great_american_novel_fitzgerald_wharton_morrison_on_the_search_.html (posljednji put posjećeno 15. 9. 2016).

³⁶ Chimamanda Ngozi Adichie, *Amerikana*, prevela Marina Horkić, V. B. Z., Zagreb, 2015.

Known as Negroes) by a Non-American Black”³⁷ postao veoma uticajan. Kada se i ona odluči vratiti u rodnu zemlju, u prvi plan opet izbija njena moguća veza s Obinom, ali se njen mogući ishod i dalje mora sagledati u nizu isprepletenih tema koje uključuju rasu, rod, klasu, identitet, personalne odnose, jezik, politiku, užu i širu zajednicu, etnocentrizam, migracije, otuđenje, knjige, blogovsku kulturu i Barracka Obamau na tri kontinenta (Afriku, Evropu i Ameriku). Treba istaći da je u pitanju četvrti po redu roman ove autorice, jer su prethodni *Purple Hibiscus* (*Purpurni hibiskus*, 2003) i *Half of a Yellow Sun* (*Pola žutog sunca*, 2006) razmatrali bolnu postkolonijalnu stvarnost Nigerije, opterećenu političkom i ekonomskom nestabilnosti, odnosno tešku prošlost njene domovine u vrijeme nakon rata u Bijafri, dok je zbirka od 12 priča *The Thing Around Your Neck* (*Stvar oko tvog vrata*, 2009) u nekim svojim motivima već prešla preko Atlantika i nagovijestila dublje uranjanje u stvarnost kako Nigerije tako i SAD, jer tim neprestanim putovanjima između „dviije domovine” otvaraju drugačije perspektive poimanja savremenog globalnog nomada.

Na sličan način to pitanje obrađuje Junot Diaz u romanu *The Brief Wondrous Life of Oscar Wao* (*Kratki čudesni život Oscara Waoa*, 2007),³⁸ koji je, prema mišljenju i stručne, akademske kritike i čitalačke publike u SAD, prvi na listama uspješnica u 21. stoljeću. U središtu narativa je posve neobičan lik katastrofalno debelog i normalnom životu neprilagodljivog štrebera Oscara, opsjednutog naučnofantastičnom književnošću, ali i rastrgnutom između novog doma u Nju Džerziju i prokletstvom koje kroz nekoliko generacija prati njegovu porodicu porijeklom iz Santo Dominga u Dominikanskoj Republici. Ono čime ova knjiga osobito plijeni jeste njena nevjerojatna dinamika, koja se u pojedinim dijelovima romana intenzivira do neizdržljivih prizora patnje u doba krvoločnog režima diktatora Trujilla i prepliće sa tragičnim sudbinama njegovog oca, bake, majke i buntovne sestre Lole, njenog dečka Yunióra, te prostitutke Ybon s kojom će u ishodišnim poglavljima knjige doživjeti i tjelesno i duhovno ispunjenje. S druge strane, ni pokušaj uklapanja u nesmiljeni žrvanj neoliberalne Amerike potkraj 1980-ih ne donosi toliko željeno razrješenje mnogobrojnih individualnih i kolektivnih tenzija. Dodatnu svježinu i začudnu privlačnost autor postiže neobičnom izmjenom prostornog i vremenskog elementa, a

³⁷ „Rasno-tinejdžerske ili različite opservacije o Afroamerikancima (prethodno poznatim kao crnci) od strane ne-američke crkinje.”

³⁸ Junot Diaz, *Kratak, čudnovat život Oscara Waoa*, preveo s engleskog Andy Jelčić, Vuković & Runjić, Zagreb, 2011. U Srbiji je objavljen kao: Džuno Dijaz, *Kratki i čudesni život Oscara Vaa*, prevela s engleskog Mina Ilić, Mono i Manjana, Beograd, 2009.

nadasve tako bogatim hibridnim idiomom njegovih glavnih i sporednih likova (*Spanglish*), iz čijih se sjećanja rekonstruira neumitni kraj miliona sličnih nesretnih likova širom današnjeg globusa.

U sličnom tonu su i četiri dosad objavljene knjige indijsko-američke književnice Jhumpa Lahiri, od čega dvije zbirke priča *Interpreter of Maladies* (*Tumač bolesti*, 1999) i *Unaccustomed Earth* (*Neprilagođena zemlja*, 2008), te dva romana *The Namesake* (*Imenjake*, 2003) i *Lowland* (*Nizozemlje*, 2013). U njima prati pokušaj akulturacije doseljenih Indijaca, koji su svakodnevno suočeni sa dilemom kojoj vrsti kulturnih i tradicijskih vrijednosti treba da daju prednost — onih koje su podnijeli iz Calkute, ili općenito Zapadnog Bengala u Indiji, odakle se i doselila njena porodica, ili generacijskog sukoba između roditelja i djece koja su prigrlila liberalni američki način života, koji dovodi u pitanje stoljećima utvrđene odnose u tradicijski uređenom braku i zajednici u Indiji, a kakvi se ne mogu održati ni na kakav način pod subverzivnim podrivanjem tih odnosa u šire sagledanom kontekstu globalizirane Amerike.

Sličnim temama obiluje i knjiga *Absurdistan* (2006), ali i *The Russian Debutante's Handbook* (*Priručnik ruske debitantice*, 2002), te *Super Sad True Love Story* (*Super tužna istinita ljubavna priča*, 2010) rusko-američkog autora Garyja Shteyngarta (rođenog kao Igor Semyonovich Shteyngart u Lenjingradu, SSSR, 1972), premda ih on smješta u distopijske predjele mjesta koje naziva *Alpabet City* u blizini Njujorka i poredi sa sličnim mjestom Prava (Prag) u nekadašnjem sovjetskom bloku. Pri tome valja pojasniti da se autor postmodernistički poigrava sa brojnim konvencijama, jer glavni lik Misha Vainberg u romanu *Absurdistan* počesto referira i negira upravo pisanje izvjesnog *Jerryja Shteynfarba*, ali i svoju nekadašnju sovjetsku domovinu i Ameriku u kojoj je proveo mladalačke dane na studijama iz kojih mu je najživlja uspomena na ljubav života Rouennu. Međutim, kako mu je otac postsovjetski oligarh koji je ubio nekog poslovnog partnera u Oklahomi, cijeloj porodici je onemogućen ostanak u SAD. Očajni Misha uspijeva da kupi belgijski pasoš od korumpiranog diplomate u bivšoj sovjetskoj republici *Absurdsvani*, prebogatoj naftom, iza čijeg amerikaniziranog imena *Absurdistan* te niza sličnosti nije teško prepoznati današnji Azerbejdžan ili neku drugu bivšu sastavnicu SSSR. Tu se suočava sa vjekovnom mržnjom između dvije glavne etničke grupe — Sevo i Svani — te se u svojstvu ministra multikulturalizma svrstava na stranu kojoj pripada njegova nova ljubav. U konačnici se događa sviftovski obrat u kojem Misha doznaje da su ga zajednički izigrale obje „strane” u izmišljenom građanskom ratu, odnosno njihove vođe, koje su vješto održavale taj sukob u cilju ličnog bogaćenja na račun inostrane ekonomske pomoći.

Tu šaroliku scenu multikulturalnih književnosti SAD popunjavaju brojni drugi autori porijeklom iz Istočne Azije (Jennifer E. Lee, *The Fortune Cookies Chronicle: Adventures in the World of Chinese Food* /*Hronika kolačića sreće: avanture u svijetu kineske kuhinje*/, 2008; Ha Jin /Kina/, Jugoistočne Azije, Bich Minh Nguyen /Vietnam/, *Stealing Buddha's Dinner: A Memoir* /*Krada Budine večere: memoari*/, 2007), bivšeg Indijskog potkontinenta (Akhil Sharma, *An Obedient Father* /*Poslušni otac*/, 2000, Tamim Ansary (Afganistan, *West of Kabul, East of New York: An Afghan-American Story* /*Zapadno od Kabula, istočno od New Yorka: afgansko-američka priča*/, 2003), Srednjeg istoka (Diana Abu-Jabber, *The Language of Baklava* /*Jezik baklave*/, 2005; Persis M. Karim, te Latinske Amerike (Daniel Alarcon /Peru/, *War by Candlelight: Stories* /*Rat uz svijeću: priče*/, 2005), kao i neke najnovije pridošlice iz postsovjetske Evrope (Lara Vapnyar /Rusija/, *There Are Jews in my House* /*U mojoj su kući jevreji*/, 2003, *Broccoli and Other Tales of Food and Love* /*Brokule i druge priče o hrani i ljubavi*/, 2008), te i oni s prostora Balkana, među koje, uz Hemonu, izdvajamo ispovjedno štivo Ismeta Prcića *Shards* (*Krhotine*, 2011). Njoj pripadaju i neke druge, već prihvaćene „domaće” književne tradicije — od afroameričke i indigeno-američke (već pominjani Sherman Alexie ili Susan Power, *The Grass Dancer* /*Plesač po travi*/, 1995; *Strong Heart Society* /*Družina snažnog srca*/, 1998; *Roofwalker* /*Hođač po krovu*/, 2002), do nekih drugih književnosti-s-criticom (*hyphenated literatures*), kao što je jevrejsko-američka³⁹ ili skandinavsko-američka u državi Minesoti.

Ne treba da čudi što su se i neki veliki američki autori, kao William Carlos Williams i Philip Roth, izrugivali u svojim djelima pod nazivom *The Great American Novel*, tim naivnim sanjarijama nadobudnih mladahnih spisatelja kao i vremenšnih kritičara. Međutim, ta opsesivna fantazija se prenijela i u druge

³⁹ Iz ove prebogatice riznice treba pomenuti neke starije autore koji i dalje objavljuju, kao što su Philip Roth (*The Plot Against America*, 2004) i Cynthia Ozick (*Heir to the Glimmering World*, 2004), te široki spektar pristupa tematici jevrejstva u SAD u djelima koja su napisali Nathan Englander, *For the Relief of Unbearable Urges*, 1999; David Bezmozgis, *Natasha and Other Stories*, 2004; Dara Horn, *In the Image*, 2003; Joan Leegant, *An Hour in Paradise*, 2003; Naama Goldstein, *The Place Will Comfort You*, 2004; Risa Miller, *Welcome to Heavenly Heights*, 2003; Ruhama King, *Seven Blessings*, 2003; Jonathan Rosen, *The Talmud and the Internet*, 2001) te i Joy Comes in the Morning, 2004; Gerald Shapiro, *Bad Jews*, 2004; kao i Joseph Epstein, *Fabulous Small Jews*, 2004. ili Shalom Auslander *Beware of God*, 2005.

Posebno bi trebalo pomenuti nekadašnji bračni par Jonathana Safrona Foera (*Everything is Illuminated*, 2003; *Extremely Loud and Incredibly Close*, 2005, *Here I Am*, 2016) i njegovu bivšu suprugu Nicole Krauss (*Man Walks Into a Room*, 2003; *The History of Love*, 2005, *Great House*, 2010), čiji dosadašnji književni rad nagovještava još zanimljivija djela u budućnosti.

anglofone dijelove svijeta — u Australiju, Irsku, Škotsku i Indiju, gdje je je Shashi Tharoor promovirao svoju satiričnu knjigu *The Great Indian Novel* (*Veliki indijski roman*, 1989) sa istom ambicijom. Po strukturi ova knjiga evocira veliki indijski ep *Mahabharata*, jer je ispisana u 18 poglavlja poput svog slavnog prethodnika, ali sa brojnim postmodernističkim intertekstualnim poigravanjima sa svjetski poznatim autorima, kao što su Paul Scott, Hemingway, Rushdie, Kipling ili E. M. Forster, pa čak i likovima i događajima iz njihovih djela, kao što su *The Raj Quartet*, *The Sun Also Rises*, *Midnight Children* ili *A Passage to India*.

Regionalizacija i separatizacija književnih strujanja u Velikoj Britaniji

U globalnim kretanjima ovaj val je zapljusnuo i britanske kritičarske obale. Tako je James Wood primjetio 1992. godine da su u „posljednjih nekoliko godina mnogi engleski pisci pokušali da napišu veliki engleski roman” da bi, nekoliko godina kasnije, jedan drugi kritičar napisao da se u „bjesomučnoj utrci sa sve većom konkurencijom iz nekadašnjih kolonija ispiše veliki britanski roman”. Iako bi se moglo očekivati da bi bilo ispravnije govoriti o britanskom, a ne samo o engleskom romanu, ova dva termina se i dalje koriste kao međusobno zamjenjivi, premda je na britanskim otocima na djelu sve izrazitiji trend regionalizacije i diversifikacije savremenog književnog iskaza, gdje se sve više naglašava pripadnost književnosti Engleskoj, Velsu, Sjevernoj Irskoj ili Škotskoj, možda i s namjerom da ih konstituiraju kao neke nove „nacionalne” književnosti, naročito nakon nedavno najavljenog izlaska Velike Britanije iz EU (Brexit). To se naročito odnosi na Škotsku, čiji je jedan od ozbiljnih književnih glasova već nekoliko decenija James Kelman. U romanu *How Late it Was, How Late* (*O kako je bilo kasno, kako kasno*, 1994) on donosi užasnu priču notornog alkoholičara u Glazgovu metodom struje svijesti na osebnom škotsko-engleskom varijetetu savremenog jezičkog iskaza u tom dijelu Britanije. Možda je najistaknutiji predstavnik škotske proze 1990-ih godina bio kulturni roman *Trainspotting* (1993) Irwinea Welsha, čiji je filmski uradak u režiji Dannyja Boylea iz 1996. dosegao svjetsku slavu. Smješten u alternativnu supkulturnu pankersku scenu potkraj 1980-ih u Edinburgu, strukturiran u sedam dijelova sa isprepletenim narativima, koji se, uglavnom, vezuju za glavni lik antijunaka Marka Rentona, žestokog ovisnika o heroinu i neke vrsta glasa razuma u grupi razuzdanih prijatelja iz najnižih radničkih slojeva tog vremena, sklonih neprestanoj destrukciji svega čega se dotkanu. Podstaknut uspjehom ovog djela, Welsh je kasnije objavio nastavak (*sequel*) pod nazivom

Porno (2002), a deset godina kasnije i prethodnik (*prequel*) *Skagboys* (*Momci na heroinu*, 2012). Svojevrсни pandan Welshu u Sjevernoj Irskoj je roman *Reading in the Dark* (*Čitanje u mraku*, 1996) Seamusa Deanea, koji prati naratorovo sporo otkrivanje brojnih tragedija koje su povrijedile njegove roditelje u burnoj novijoj historiji ove zemlje. Na sličan način i djelo Patricka McCabea *The Butcher Boy* (*Mesarski pomoćnik*, 1992), u kome je psihotični dječak narator priče iz koje se nazire potpuno rasulo porodice čiju sudbinu upoređuje sa porodicom Nugentovih s čijim sinom Philipom ide u školu. Djelo je puno teških i ozbiljnih scena, koje donekle postaju jasnije kada se shvati da je u dobrom dijelu knjige dječak uz očev leš u kući, čiju smrt odbija da prihvati.

Postkolonijalno feminističko-islamsko okruženje u djelima na engleskom jeziku

Iz postkolonijalnog okruženja vrijedi makar pomenuti djela nekih autorica iz tzv. „islamskog feminističkog miljea” na engleskom jeziku (A. Hirsi Ali, Azar Nafisi, Hannah Shah, Norma Khouri, Kamila Shamsie i druge), koje u prvi plan ističu bitna pitanja povezana sa kategorijama roda, rodne politike, feminizma, religijskog i političkog islama i to u odnosu na književno-memoarske uratke kroz koje se prepliće kako „čista” fiksijska slika ovih autorica,⁴⁰ ali i ona dublje lična iskazana kroz (auto)biografiju ili memoarski usmjerenu prozu. Među takvim spisateljicama izdvaja se Ayaan Hirsi Ali, koja u svojim djelima (memoarskim i kritičkim)⁴¹ dosljedno promovira metaforu zatočene muslimanke i zagovara emancipaciju žene kroz odbacivanje islamske tradicije. Jedno od njenih značajnijih djela ima znakovit naslov — *The Caged Virgin. An Emancipation Proclamation for Women and Islam* (*Zatočena djeвица. Proklamacija o emancipaciji žena i islama*). A. Hirsi Ali u njemu, kao i potonjim djelima *Infidel* /*Nevjernica*/, *Nomad*, te *Heretic* /*Heretkinja*/,⁴² provlači ideju binarnog

⁴⁰ Randa Abdel-Fattah, *The Friendship Matchmaker*, 2011; Tahmima Anam, *A Golden Age*, 2007; Fadia Faqir, *The Cry of the Dove*, 2007; Nafisa Haji, *The Writing on My Forehead*, 2009, i *The Sweetness of Tears*, 2011; Mohja Kahf, *The Girl in the Tangerine Scarf*, 2006; Farnoosh Moshiri, *Against Gravity*, 2006; te Kamila Shamsie, *Burnt Shadows*, 2009.

⁴¹ Ayaan Hirsi Ali, *The Caged Virgin. An Emancipation Proclamation for Women and Islam*, 2004; *Infidel: My Life*, 2007; *Nomad: From Islam to America: A Personal Journey Through the Clash of Civilizations*, 2010; *Heretic: Why Islam Needs a Reformation Now*, 2015.

⁴² Prevedeno kao Ayaan Hirsi Ali, *Nevjernica*, prevela Davorka Ćurković, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007. Nedavno je izašao i njen roman *Heretkinja*, preveo Dean Trtak, Naklada Ljevak, Zagreb, 2016.

sukoba Zapada i muslimana, te pronalazi uzročnu sponu između općeg stanja u kojemu se nalaze muslimanke i današnje izuzetno loše pozicije muslimana u zemljama Zapada, uzrokovane svojevrsnom fobijom nakon oružanih napada i rata koji vode razne militantne skupine, od Al-Qaede do ISIL-a.

Azar Nafisi u djelu *Reading Lolita in Teheran* /*Čitajući roman Lolita u Teheranu*, 2004,⁴³ iznosi sjećanja na život u Iranu, u koji se vratila neposredno uoči islamske revolucije, te opisuje narednih dvadesetak godina u takvom okruženju, gdje je isprva predavala na Univerzitetu u Teheranu, a nakon ostavke pokušala da organizira književni klub u kojem je sa sedam studentica analizirala djela iz zapadnjačke književnosti. To se vidi i po naslovima četiri poglavlja ove knjige („Lolita”, „Gatsby”, „James” i „Austen”), koji korespondiraju s autoričinom nakanom da ode iz Irana na Zapad. Britanska autorica pakistanskih korijena Hannah Shah, opet, pokušava udovoljiti ukusima zapadnjačkih čitateljica u svom djelu *The Imam's Daughter: My Desperate Flight to Freedom* (*Imamova kćerka: moj očajni let u slobodu*, 2009) kada svojoj protagonistici „udahne” želje kakve su karakteristične za zapadnjačke žene i pri tome ističe vjerodostojnost i istinitost priče. Štaviše, dva poglavlja memoara aludiraju na naziv pomenutog djela A. Hirsi Ali — „A Caged Bird Crying” („Ptica u kavezu plače”) i „Shackled Bride” („Okovana mladenka”).

Pored pomenutih, izdvaja se i kontroverzna Norma Khouri, autorica navodno istinite priče o svojoj prijateljici iz Jordana pod nazivom *Forbidden Love* (*Zabranjena ljubav*, 2003), u kojoj protagonistica teži slobodnijem životu izvan stega patrijarhalne islamske porodice. Ubrzo nakon objavljivanja ovog bestseler autorica je razotkrivena zbog niza prevara, a djelo je označeno kao fiksijsko. Bilo da ga se shvata memoarskim ili fiksijskim djelom, ono promiče određene ideje koje umnogome podsjećaju na rad A. Hirsi Ali, po tome što predstavlja viziju islama kao totalitarnog režima i suštinskog uzročnika degradirajućeg stanja žene. Konačno, ne treba zanemariti ni one memoarske poduhvate koji prikazuju stravične oblike zločina nad muslimankama, poput *Burned Alive: A Victim of the Law of Men* (*Spaljenja živa: žrtva zakona muškarca*, 2005) koju potpisuje Souad, navodna žrtva nasilja čija je ispovijest rezultat potisnutog sjećanja. Međutim, ne postoji mnogo dokaza koji idu u prilog vjerodostojnosti ove priče i postojanju stvarne Souad. Knjiga ne otkriva preciznu lokaciju i vrijeme događanja, već nudi generaliziranu, pa i stereotipnu, sliku stvarnosti oblikovanu tako da ugodni zahtjevima čitalačke publike, koju su posljednjih godina preplavile bezbrojne posve komercijalno „upakovane” ljubavne priče. One,

⁴³ Azar Nafisi, *Lolita u Teheranu*, prevela Gordana V. Popović, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005.

na svojevrsno romantiziran i orijentaliziran način, promoviraju savremene zapadnjačke kulturološke vrijednosti naspram onih tradicionalnih, ili su to, još češće, isfantazirane trivijalne tvorevine o savremenim „djevama u nevolji” i jasnom porukom da ih treba pod hitno izbaviti iz tog užasnog stanja. I dovesti, valjda, u zašecereni globalni zapadni svijet...

Arapsko-američka književnost u SAD i „žensko pismo”

U tom okruženju, premda ni blizu nalik na decenijama građene slike Amerike kao zemlje slobode, demokratije i blagostanja, svojim književnim djelima su tradiciju arapsko-američke književnosti u drugoj polovini 20. stoljeća obogatile i neke spisateljice porijeklom iz arapskog svijeta. Među njima je bilo i dobrih pjesnikinja, kao što je Naomi Shihab Nye, kćer muslimana iz Palestine i američke kršćanke, ili Pauline Kaldas, egipatsko-američkih korijena.⁴⁴ U njihovim zapisima se prepliću pitanja nostalgije, etniciteta i uspomena na sigurnost i toplinu doma u djetinjstvu kroz prizore pripravljanja tradicionalnih jela, prakticiranja običaja i jasno određenih rodnih i društvenih uloga u okvirima izmiješanih zajednica u Novom svijetu. Ni te slike nisu jednoznačne, nego bolno kompleksne i komplicirane, što se može vidjeti u prvoj zbirci poezije *Emails from Scheherazade* (*Šeherezadini, mejlovi*, 2003) sirijsko-američke pjesnikinje Mohjaj Kahf, ili poeziji Suheir Hammad, ili propitivanjem identiteta i ideje zajednice u kontekstu egzila u poeziji francusko-američke pjesnikinje Nathalie Handal, potekle iz palestinskog podneblja u pjesmi *The Neverfield* (*Nigdjepolje*, 2005).

Čini se da su još bolja postignuća ostvarena u proznim djelima jordansko-američke autorice Diane Abu-Jaber (*Arabian Jazz and Crescent / Arapski džez i polumjesec*, 2003; *The Language of Baklava / Jezik baklave*, 2005), te romana koje su ispisale Patricia Sarrafian Ward (*The Bullet Collection / Kolekcija meta-ka*, 2003), Laila Halaby (*West of the Jordan / Zapadno od rijeke Jordan*, 2003), Naomi Shihab Nye (roman za mlade *Going, Going*, 2010), Rabih Alameddine (*I, the Divine / Ja božanska*, 2002), kanadsko-libanska spisateljica Rawi Hage (*The De Niro Game / De Nirova igra*, 2006), Samia Serageldin (*The Cairo House / Kuća u Kairu*, 2003) i Mohja Kahf (*The Girl in the Tangerine Scarf / Djevojka sa šalom boje mandarine*, 2006). U cjelini gledano, u svim ovim djelima je iskazana spremnost da se otvoreno progovori o pitanjima roda i seksualnosti (*gender issues and sexuality*) nego ranije, premda se ove autorice nipošto ne

⁴⁴ Dobar pregled pjesničkih postignuća sačinile su Gregory Orfalea i Sharif Elmusa, eds., *Grape Leaves: A Century of Arab American Poetry*, New York, 1988.

moгу da svrstati u potkategoriju „islamskih feministica”. S jedne strane, mnoge od njih ne potiču niti su se odricale svog muslimanskog porijekla, iako se i kod njih lična, faksijska pozadina sredine iz koje su potekli prepliće sa fikcijskom interpretacijom uklapanja u američke prilike; dok, s druge strane, dominira pitanje hibridnog identiteta, odnosno pripadnosti objema kulturama o kojima progovaraju u svojoj prozi.

Nove nade, nove snage ... uz ponekog oldtimer-a

U prvih desetak godina 21. stoljeća pojavile su se na prostorima kniževnosti na engleskim jezicima neke nove knjige i već etabliranih, posve uspješnih postmodernističkih autora u Velikoj Britaniji, koji su obilježili posljednju četvrtinu prethodnog stoljeća. Iako su u njima pokušavali da se upuste u neke sasvim aktuelne teme, kao što je terorizam (*Shalimar the Clown* Salmana Rushdieja ili *Saturday /Subota/*, 2005. Iana McEwana), naučna fantastika s posebnim uklonom ka zaštiti okoliša (*Never Let me Go /Nikad me nemoj pustiti/*, 2010, Kazuo Ishiguro, ili McEwanov *Solar* (2010)), poremećaji u socijalnom ponašanju (*Lionel Asbo*, 2012. Martina Amisa), kao i kontinuitet raznolikih feminističkih narativa u brojnim djelima Jeanette Winterson, u rasponu od *Oranges Are Not the Only Fruit* (*Narandže nisu jedino voće*, 1985) do nastavka *Why Be Happy When You Could Be Normal?* (*Zašto biti sretan kad možeš biti normalan?*, 2011); čini se da je bilo posve opravdano da se pojavi nova generacija, relativno manje poznatih britanskih pisaca.

Tridesetak godina nakon što je *Granta* na sva zvona promovirala prve postmodernističke britanske romansijere, dogodila se slična akcija 2011. godine. Ovaj put je inicirala ugledna TV mreža BBC na čiji se natječaj prijavilo 57 talentiranih mladih pisaca najnovije generacije. Među njima je barem trećina završila studije kreativnog pisanja, što ih je, prema vlastitom mišljenju, dodatno kvalificiralo za moguće priznanje njihovog rada. Uostalom, nekoliko godina ranije Univerzitet u Mančesteru uveo je kreativno pisanje kao akademski predmet, a za predavača su pozvali već etabliranog i uspješnog autora Martina Amisa.

Ocjene uglednih književnih arbitara ukazale su na raznovrsnost ponuđene tematike, koja je obuhvatila neka veoma aktuelna pitanja — počevši od narativa autora Stephena Kelmana u romanu-prvijencu *Pigeon English* (*Iskvareni engleski*, 2010)⁴⁵, s razlogom nominiranom za prestižnu Bukerovu nagradu

⁴⁵ Iako danas izraz *pigeon English*, doista, označava mješavinu, ili hibrid, lokalnih, prvenstveno, zapadnoafričkih jezika i dijalekata sa engleskom matricom, u

o 11-godišnjem Harisonu (Harryju) Opokuu iz Gane, koji dolazi u London s majkom i starijom sestrom, dok im ostatak porodice ostaje u domovini. Osim uobičajene priče o problemima odrastanja u novoj sredini i pokušaju prilagođavanja teškom životu na rubu metropole, u njegovim turbulentnim južnim predgrađima, u devastiranim zgradama za sirotinju u Pekamu, što je na različite načine varirana socijalna tematika, protagonist Harry se u datom trenutku nađe u groznoj situaciji, kada se suočava s okrutnim i posve nerazumnim ubistvom 10-godišnjeg dječaka Damillola Taylora.⁴⁶ Zajedno s prijateljem Deanom, on, poput Oskara Schella u Njujorku, kreće u detektivsku potragu za dokazima o zločinu, za koji može biti optužen bilo ko od lokalnih alkoholičara, opasnih bandi koje haraju tim krajem, sitnih kriminalaca ili obijesnih 12-godišnjih tinejdžera, koji su i ubili ovog malog Nigerijca, također tek pristiglog u metropolu. Roman obiluje specifično upotrijebljenim slengom u kojem dominiraju riječi vezane za nasilje, kriminal, razne vrste smrtonosnog oružja, drogu, alkoholizam i sva druga slična zla našeg vremena.

Sličan mračni milje, samo sa mnogo širim društvenim konotacijama, prikazao je u svom prvom romanu Ned Baumann pod naslovom *Boxer Beetle (Buba bokser, 2010)*. I ovdje je riječ o traganju za počiniteljem ubistva, ali je žrtva bogati građevinski poduzetnik Grublock, čija je strast sakupljanje nacističkih

romanu izraz ima i doslovnije konotacije, budući da Harry vjeruje da nad njim bdi kao neka vrsta zaštitnika — stvarni golub. Taj golub je i neka vrsta naratora u djelu, ponešto nalik na Phillipsovog naratora u *Crossing the River*. Neki kritičari su doveli u vezu ovo Kelmanovo djelo sa alžirsko-francuskom spisateljicom Faizaom Guène, koja je u svom prvijencu iz 2004. godine *Kiffe Kiffe Demain (Kiffe Kiffe Tomorrow, eng. prevod, 2006)* također upotrijebila mnoštvo riječi iz savremenog žargona mladih imigranata u pariskim predgrađima, opterećenim brojnim socijalnim, klasnim i rasnim problemima akulturacije u zemlji koju su njihovi afrički roditelji odabrali kao svoju. S druge strane, i sâm Kelman je živio u takvom predgrađu Londona, pa su mu i tematika i aktuelni slang bili blisko iskustvo, koje je na brljantan način pretočio u ovu knjigu.

⁴⁶ Ovo stvarno ubistvo u jugoistočnom Londonu iz 2000. godine je poteslo Britaniju zbog potpune besmislenosti tog okrutnog čina, kao i ubistvo dvogodišnjeg Jamesa Bulgera na sjeveru Engleske 1993. godine. Dječaka su u tržnom centru u trenutku majčine nepažnje otela dvojica desetogodišnjaka, a nakon što su se nad njim surovo izživljavali, zadavši mu 42 udarca u glavu, već mrtvog su ga stavili na željezničke šine i prekrili kamenjem u nadi da će se njihov zločin pripisati udesu na pruzi. Počinitelji su ubrzo uhvaćeni, a nakon što im je dokazana krivica, osuđeni su na deset godina zatvora kao najmlađi prestupnici u historiji. Gorkom ironijom sudbine, pušteni su na uslovnu slobodu 2001. godine, dobili su novi identitet, ali i doživotni policijski nadzor. Uprkos svim tim pozitivnim mjerama državnih organa, jedan od njih se 2010. ponovo našao u sukobu sa zakonom i proveo još tri godine iza rešetaka.

parafernalija. Istu strast dijeli i njegov podstanar Kevin Fishy Broom, koji rijetko izlazi iz kuće budući da se od njega širi miris pokvarene ribe kao rezultat rijetke i neobične bolesti. Kada jednog dana ipak izađe po zadatku svog stanodavca, Kevin po povratku zatiče mrtvog Grublocka s misterioznim pismom Adolfa Hitlera, čiji je vlasnik izvjesni dr Erskine. Erskine proučava insekte i bube i održava vezu sa jevrejskim bokserom Sethom Roachom, što dodatno zbunjuje ne baš odveć bistrog Kevina. Ipak, njegova veoma realistički prikazana rekonstrukcija događaja i likova iz ranih 1930-ih godina, zajedno sa ponešto čudnim izletima kao što je onaj o disonantnoj muzici ili historiji vještačkih jezika, a nadalje njegova osebujna ličnost, daju za pravo kritičarima koji su autoru ove knjige predvidjeli uspješnu karijeru. Motiv pronalaska ubice provlači se i kroz roman *The Tin-Kin* (*Rodak kotlokrpa*, 2010) autorice Eleanor Thom. U središtu radnje je ubistvo ciganskog kotlokrpe (Tinker) Jocka u Škotskoj 1950. godine dok je bio u policijskom pritvoru. Ni 40 godina poslije, njegova porodica (Kin) ne zna šta se i kako se sve to desilo s njihovim preminulim rođakom, ali ta okolnost omogućava iznošenje priča u sadašnjosti i prošlosti u kojima se nižu prisjećanja na nekadašnji skitalački, ponešto romantični način života u odnosu na neuzbudljivu sadašnjicu.

U nekoliko romana novih autora varira se tema starosti i svih nedaća koje donosi to pozno doba — od životnog sna uspješnog arhitekta koji pred odlazak u mirovinu želi da sagradi staklenu kuću u rodnom kraju, ali se suočava s opakom Alzheimerovom bolesti koja prijete da ga poputno uništi u romanu *The Wilderness* (*Divljina*, 2010) Samanthae Harvey, preko lika ostarjelog Winstona Churchilla, koji se bori s depresijom zbog, također, odlaska sa političke i životne scene, i njegovog ogromnog crnog psa ljubimca u skoro pa ljudskom liku u djelu *Mr. Chartwell* (*Gospodin Chartwell*, 2010) Rebeccae Hunt; pa do 61-godišnjeg naratora, Poljaka Feliksa, nekadašnjeg komuniste, koji živi u Parizu nakon pada sovjetskog bloka, i sa opsesivnom potrebom da stalno ažurira putničke vodiče po komunističkim istočnoevropskim zemljama u romanu *Breaking of Eggs* (*Razbijanje jaja*, 2010) Jima Powella.

U barem tri nova djela je obrađena tema međuljudskih odnosa na nekoliko odvojenih razina koje, u konačnici, imaju kao zajedničku potku pokušaj približavanja usamljenika bar nekome ko će ih prihvatiti i razumjeti. Ti pokušaji izgledaju veoma nametljivo u slučaju podebele i naporne Annie, koja po svaku cijenu želi da upozna svoje nove susjede u predgrađu Blekpula na sjeveru Engleske. Jenn Asworth je u romanu *A Kind of Intimacy* (*Neka vrsta intimiziranja*, 2010) veoma plastično prikazala na prilično humorističan način spektar likova sa kojima Annie pokušava da uspostavi kontakt, najčešće na krajnje neobičan način, jer smatra da samo agresivnim i neprimjerenim postupcima

može privući pažnju svoje neposredne okoline. Još je čudnije ponašanje bezimene naratorice u romanu *True Things About Me* (*Istinite stvari o meni*, 2010) autorice Debrahe Kay Davis, koju u njenom uredu za žalbe posve nepoznati posjetilac (za koga će se ispovijati da je oženjeni prestupnik, tek izašao iz zatvora) nagovori na grubu seansu seksa na obližnjem parkingu. Kako se taj ničim izazvani čin počne redovito ponavljati i život junakinje pretvara u pakao ispunjen depresijom, alkoholom, besmislenim dijetama i samosažaljenjem nad hudom sudbinom, o čemu se ispovijeda najboljoj prijateljici Alison, situacija se sve više usložnjava jer je njen mučitelj sve više upropaštava, ne prezajući da joj dovede porodicu u kuću i bezočno krade sve do čega se dohvati. U kontrastu između nasilnog muškarca i ponižene, degradirane žene odvija se mučna životna drama, koja se, nažalost, temelji na mnoštvu stvarnih priča iz života.

Skoro pa sličnu sudbinu doživljava i penzionirani poslovni čovjek i klavirista Henry Cage u knjizi *The Upright Piano Player* (*Uspravni klavirista*, 2010) Davida Abbotta. On naizgled uživa u svom elegantnom londonskom stanu nakon što se razdvojio od supruge, Amerikanke Nessae i sina Toma. Za vrijeme proslave kraja drugog milenija napadne ga neki stranac i sav Henryjev udobni, povučeni i kultivirani život dobrostojećeg penzionera se raspadne. Dijelom i pod utiskom neizlječive bolesti od koje umire njegova supruga na Floridi, Henry se postepeno zbližava s Tomom, a osobito sa unukom za kojeg dotad nije znao ni da postoji. Usamljenost odlikuje i tri glavna lika romana *After the Fire, A Still Small Voice* (*Nakon požara, ipak neki tibi glas*, 2009) autorice Evie Wyld. Priпадnici tri generacije muškaraca u porodici — Frank, njegov otac Leon i djed Roman — susreću se u djedovoj kolibi na obalama Kvinslenda u Australiji nakon što se Franku život potpuno raspao u Sidneju. To je i prilika da se ispričaju davno zapretene porodične priče i uspostavi ravnoteža u narušenim životima sve trojice na neki novi način.

Ko se i šta može očekivati u... narednim godinama?

Sigurno je da će doći do daljeg razvoja svih oblika „digitalne književnosti”, kao što su SMS roman i poezija, serijalizirani narativi putem *podcast-a* ili bloga, kao i neke nove hibridne vrste u kojima se spaja temeljni narativni tekst sa vizuelnim i grafičkim elementima, te drugim vrstama kompjuterski generiranih dodataka kroz koje izrasta sve veći broj raznovrsnih, multimedijalnih elektronskih oblika književnog stvaralaštva, mnogo bližih stvarnosti kako sadašnjeg, a osobito nadolazećih vremena. Oni se protejski mijenjaju i ponešto

stabiliziraju, pa se među njima već mogu naći neka djela kojima treba pokloniti dužnu kritičarsku i teorijsku pažnju u bližoj budućnosti.

Jednako bi trebalo očekivati još poneki sjajni roman bar nekolicine *oldtimer-a*, kao što su Thomas Pynchon, Margaret Atwood ili Peter Carey, te možda i koju dobru knjigu iz pera Martina Amisa ili Juliana Barnes, te Kazuo Ishiguroa, jer niko od njih ne daje naznake prestanka pisanja. Uostalom, to i te kako dokazuje Atwoodova povezanim romanima u distopijskoj trilogiji *Oryx and Crake* (*Antilopa i Kosac*, 2003), *The Year of the Flood* (*Godina potopa*, 2009) i *MaddAddam* (2013),⁴⁷ kao i pričom *Scribbler Moon* (2014) kao prvom okviru The Future Library Project u Norveškoj; a iza toga i *The Heart Goes Last* (*Srce odlazi posljednje*, 2015) i *Hag-Seed* (*Vješticino sjeme*), najavljenom za objavljivanje u oktobru 2016. kao osobena savremena reinterpretacija Shakespeareove drame *The Tempest* (*Bura*). Pomenuta trilogija Atwoodove se, pored uobičajenog štampanog i sada sve više prisutnog elektronskog izdanja, pojavila i kao multimedijalniportal na internetu, gdje se nizom hiperlinkova, jednim klikom, ulazi u čudesni *cyberspace* i dobijaju sve eventualno zanimljive poveznice s onim što se pominje u bilo kojem od ova tri romana. Tajanstveni Thomas Pynchon (1937), koji je kontinuirano prisutan na književnoj sceni od 1963. naovamo, objavio je, nakon romana *Against the Day* (*Naspram sudnjeg dana*, 2006) i *Inherent Vice* (*Skrivena mana*, 2009),⁴⁸ detektivski roman *Bleeding Edge* (*Krvavi rub*, 2013), u kojoj je spojio terorističke napade 11. septembra sa preobražajem današnjeg svijeta pod uticajem interneta. Sličnim prosedeima služi se i Peter Carey u romanu *Amnesia* (*Amnezija*, 2014), u kojem novinar piše priču o mladom australijskom hakeru koji je napravio virus za oslobađanje zatvorenika na rodnom tlu, ali je on nekako dospio i do SAD i izazvao pravu pometnju. Knjiga je uslijedila nakon niza romana u kojima Carey preispituje svoj odnos ili sa starom ili novom domovinom, od *Theft: A Love Story* (*Krađa: ljubavna priča*, 2006), *Illegal Self* (*Ilegalni ja*, 2008), *Parrot*

⁴⁷ Na ovim prostorima su zasad prevedena prva dva dijela ove trilogije kao: Margaret Atwood, *Antilopa i Kosac*, preveo Goran Kapetanović, Laguna Beograd, 2004; kao i Margaret Atwood, *Godina potopa*, prevela Aleksandra Čabraja, Laguna Beograd, 2013. U Hrvatskoj su se knjige pojavile kao: Margaret Atwood, *Gazela i Kosac*, preveo Marko Maras, Lumen izdavaštvo, Zagreb, 2015; te i Margaret Atwood, *Godina potopa* preveo Marko Maras, Lumen izdavaštvo, Zagreb, 2016. Ranije su prevedeni njeni romani: *Alias Grace*, *Sluškinjina priča*, *Penelopeja*, *Modrobrada* i *Izranjanje*.

⁴⁸ Thomas Pynchon, *Skrivena mana*, prevela Maja Tančik, Vuković & Runjić, Zagreb, 2014.

and Olivier in America (Parrot i Olivier u Americi, 2010), ili pak temama vezanim za pradomovinu Britaniju, *The Chemistry of Tears* (Hemija suza, 2012).

Ovolika raznovrsnost samo potvrđuje mišljenje da roman na engleskom jeziku opstaje kao žilava protejska forma beskrajnih mogućnosti, uvijek u stanju da prikaže život u vidu zanimljivog narativa, otkriva i prodire u nove forme i podvrste, te iznova privuče generacije posve različitih čitalaca. Sa određenom sigurnošću se može predvidjeti sve veći broj raznovrsnih, multimedijalnih elektronskih oblika književnog stvaralaštva, mnogo bližih stvarnosti kako sadašnjeg, a osobito nadolazećih vremena. Da li će među njima biti i djela koja će ostaviti dublji trag i nadživjeti trenutni uspjeh? Sigurno je da hoće, ali takvu ocjenu treba ostaviti za neka druga vremena ili, možda, za nove generacije kritičara elektronske (!), „digitalne” ili kakve druge, tehnološki još nepredvidive, književne produkcije.

Literatura

- [1] Abdul JanMohammed, *Mannichean Aesthetics: The Politics of Literature in Colonial Africa*, University of Massachusetts Press, Amherst, MA, 1983.
- [2] Adichie, Chimamanda Ngozi, *Amerikana*, prevela Marina Horkić, V. B. Z., Zagreb, 2015.
- [3] Aijaz, Ahmad, *In Theory: Classes, Nations, Literatures*, Verso, London, 1992.
- [4] Amis, Martin, *Londonska polja*, preveo Luka Bekavac, VBZ, Zagreb, 2005.
- [5] Amis, Martin, *Novac*, prijevod Petar Vujačić, VBZ, Zagreb, 2007.
- [6] Amis, Martin, *The Second Plane*, Vintage International, London, 2008.
- [7] Anderson, Benedict, *Imagined Communities: reflections on the origin and spread of nationalism*, Verso, London, 1991.
- [8] Ashcroft, W., Griffiths, G., Tiffin, H., in ed., *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-colonial Literatures*, Routledge, London, 1989.
- [9] Ashcroft, Bill, & Gareth Griffiths and Helen Tiffin, eds., *The Post-colonial Studies Reader*, Routledge, London and New York, 1995.
- [10] Aslam, Nadeem, *Maps for Lost Lovers*, Faber, London, 2004. (dostupno i kao: Aslam, Nadim, *Mape za izgubljene ljubavnike*, prevele Marija Stajić i Marija Obadović, Vulkan izdavaštvo — Mono i Manjana, Beograd, 2007, te i kao: Aslam, Nadeem, *Karte za izgubljene ljubavnike*, prijevod Sanja Ščibajlo, Biblioteka Cocero, Naklada Ljevak, Zagreb, 2010).
- [11] Atwood, Margaret, *Oryx and Crace*, Bloomsbury, London, 2003. (dostupno i kao: Margaret Atwood, *Antilopa i kosac*, preveo Goran Kapetanović, Laguna, Beograd, 2003, te i kao: Margaret Atwood, *Gazela i kosac*, preveo Marko Maras, Profil Internatioal, Zagreb, 2003)
- [12] Atwood, Margaret, *The Year of the Flood*, Bloomsbury, London, 2010. (dostupno i kao: Atvud, Margaret, *Godina potopa*, prevela Aleksandra Čabraja, Laguna, Beograd, 2013, te i kao Atwood, Margaret, *Godina potopa* preveo Marko Maras, Lumen izdavaštvo, Zagreb, 2016).
- [13] Atwood, Margaret, *MaddAddam*, Bloomsbury, London, 20130.
- [14] Barnes, Julian, *England, England*, Jonathan Cape, London, 1998.
- [15] Barnes, Julian, *Flaubertova papiga*, preveo Zlatko Crnković, Celeber, Zagreb, 2007.
- [16] Barnes, Julian, *Povijest svijeta u 10 i 1/2 poglavlja*, prevela Lada Siladin, Celeber, Zagreb, 2004.

- [17] Barnz, Džulijan, *Floberov papagaj*, preveo Nebojša Palić, Bibliонер, Banja Luka, 12008, 2011.
- [18] Barnz, Džulijan, *Istorija sveta u 10 i ½ poglavlja*, preveli s engleskog Ivana Đorđević i Srđan Vujica, Geopoetika, Beograd, 1994.
- [19] Bassnett, Susan, ed., *Studying British Culture: An Introduction*, Routledge, London, 1997.
- [20] Bell, Ian A., ed., *Peripheral Visions: Images of Nationhood in Contemporary British Fiction*, University of Wales Press, Cardiff, 1995.
- [21] Bhabha, Homi K., *The Location of Culture*, Routledge Classics, New York, 1994.
- [22] Boccardi, Mariadele, *The Contemporary British Historical Novel*, Palgrave Macmillan, London, 2009.
- [23] Boehmer, Elleke, *Colonial and Postcolonial Literature*, Oxford University Press, Oxford, 2003.
- [24] Bradbury, Malcolm, & David Palmer, eds., *The Contemporary English Novel*, Edward Arnold, London, 1979.
- [25] Bradbury, Malcolm, *The Modern British Novel*, Penguin Books, London, 1993.
- [26] Campbell, Neil, Jude Davies and George McKay, eds., *Issues in Americanisation and Culture*, Edinburgh University Press Ltd, Edinburgh, 2004.
- [27] Childs, Peter, *The Fiction of Ian McEwan (Readers' Guides to Essential Criticism)*, Palgrave Macmillan, London, 2005.
- [28] Connor, Steven, *The English Novel in History 1950–1995*, Routledge, London & New York, 1996.
- [29] Connor, Steven, ed., *The Cambridge Companion to Postmodernism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- [30] De Lillo, Don, „In the Ruins of the Future: Reflection on Terror and Loss in the shadow of September”, *Harpers' magazine*, December 2001, pp. 33–40. Dostupno na: <http://instructors.dwrl.utexas.edu/king/files/HarpersMagazine-2001-12-0075772.pdf>.
- [31] Diaz, Junot, *Kratak, čudnovat život Oscara Waoa*, preveo s engleskog Andy Jelčić, Vuković & Runjić, Zagreb, 2011.
- [32] Dijaz, Džuno, *Krati i čudnesni život Oskara Vaa*, prevela s engleskog Mina Ilić, Mono i Manjana, Beograd, 2009.
- [33] Eagleton, Terry, *The Illusions of Postmodernism*, Blackwell, Oxford, 1996.
- [34] Ejmis, Martin, *Londonska polja*, preveo Marko Mladenović, Laguna Beograd, 2008.
- [35] Ejmis, Martin, *Novac: samoubilačka poruka*, preveo Marko Mladenović, Laguna Beograd, 2010.
- [36] Epitropoulos, Mike-Frank G., and Victor Roudometof, eds., *American culture in Europe: Interdisciplinary Perspectives*, Praeger Publishers, Westport, CT, 1998.
- [37] Forbes, Peter, *Scanning the Century: The Penguin Book of the Twentieth Century in Poetry*, Viking, London, 1999.
- [38] Franzen, Jonathan, *Freedom*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2010. (dostupno i kao: Jonathan Franzen, *Sloboda*, prevela Marina Horkić, V. B. Z., Zagreb, 2011).
- [39] Franzen, Jonathan, *The Corrections*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2001. (dostupno i kao: Jonathan Franzen, *Korekcije*, prevela Nataša Ozmec, V. B. Z., Zagreb, 2003).
- [40] Franzen, Jonathan, *Purity*, Fourth Estate, London, 2015.
- [41] Gordon, Giles, ed., „Introduction”, u: *Beyond the Words: Eleven Writers in a Search of a New Fiction*, London, 1975.
- [42] Hamid, Mohsin, *Nerado fundamentalist*, prevela s engleskog Nura Dika-Kapić, Šahinpašić, Sarajevo, 2010.
- [43] Head, Dominic, *Modern British Fiction 1950–2000*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- [44] Hirsi Ali, Ayaan, *Heretic: Why Islam Needs a Reformation Now*, Harper Paperbacks, New York, 2015.
- [45] Hirsi Ali, Ayaan, *Infidel: My Life*, Atria Books, New York, 2007.

- [46] Hirsi Ali, Ayaan, *Nevjernica*, prevela Davorka Ćurković, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007. Hirsi Ali, Ayaan, *Heretkinja*, preveo Dean Trtak, Naklada Ljevak, Zagreb, 2016.
- [47] Hirsi Ali, Ayaan, *Nomad: From Islam to America: A Personal Journey Through the Clash of Civilizations*, Atria Books, New York, 2010.
- [48] Hirsi Ali, Ayaan, *The Caged Virgin. An Emancipation Proclamation for Women and Islam*, Atria Books, New York, 2004.
- [49] Hutcheon, Linda, *The Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, Routledge, New York and London, 1988.
- [50] Hutcheon, Linda, *The Politics of Postmodernism*, (second edition), Routledge, New York and London, 11989, 2003.
- [51] Ishiguro, Kazuo, *Na kraju dana*, prevela Nada Šoljan, Targa, Zagreb, 1995.
- [52] Ishiguro, Kazuo, *Never Let Me Go*, Vintage Books, London, 2010. (dostupno i kao: Kazuo Ishiguro, *Nikad me ne ostavljaj*, prevela Vesna Valenčić, Leo Commerce, Rijeka, 2006).
- [53] Išiguro, Kazuo, *Ostaci dana*, prevela Gordana Velmar-Janković, Dereta, Beograd, 2009.
- [54] Jameson, Fredric, *Postmodernism: Or the Cultural Logic of Late Capitalism*, Verso, London and New York, 1991.
- [55] Kenan, Shlomith Rimmon, *Narrative Fiction*, Routledge, London, 2003.
- [56] King, Bruce, ed., *West Indian Literature*, Macmillan, London, 1979.
- [57] Konnikova, Maria, „The Great American Novel”, dostupno na: http://www.slate.com/articles/arts/books/2012/06/the_great_american_novel_fitgerald_wharton_morrison_on_the_search_.html.
- [58] Kureishi, Hanif, *The Black Album*, Faber and Faber, London, 1995. (dostupno i kao: Hanif Kurejši, *Crni album*, prevela Ana Selić, Plato, Beograd, 2000).
- [59] Lee, A. Robert, ed., *Other Britain, Other British: Contemporary Multicultural Fiction*, Pluto Press, London, 1995.
- [60] Lodge, David, *The Art of Fiction*, Secker and Warburg, London, 1992.
- [61] Loomba, Ania. *Colonialism/Postcolonialism*, Routledge. London and New York, 2000.
- [62] Malcolm, David, *Understanding Ian McEwan*, Colombia, South Carolina Press, 2002.
- [63] Currie, Mark, (ed.), *Metafiction*, London — New York, 1995.
- [64] Massa, Anna, and Alistair Stead, eds., *Forked Tongues: Comparing Twentieth-Century British and American Literature*, Longman, London and New York, 1994.
- [65] McEwan, Ian, *Solar*, Random House, London, 2010. (dostupno i kao: Ijan Mekjuan, *Solar*, prevela Arijana Božović, Paideia, Beograd, 2012).
- [66] McEwan, Ian, *Utjeha stranaca*, preveo Dragan Koruga, Celeber, Zagreb, 2003.
- [67] Mekjuan, Ijan, *Betonski vrt*, prevela Arijana Božović, Paideia, Beograd, 2010.
- [68] Mohsin, Hamid, *Reluctant Fundamentalist*, Hamish Hamilton, London, 2007.
- [69] Morrison, Jago, *Contemporary Fiction*, Taylor & Francis Routledge, London & New York, 2003.
- [70] Mullan, John, „Twelve of the best new novelists”, *The Guardian*, 25 february 2011, dostupno na: <http://www.theguardian.com/books/2011/feb/25/literary-fiction-twelve-best-new-novelists>.
- [71] Nafisi, Azar, *Lolita u Teheranu*, prevela Gordana V. Popović, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005.
- [72] Obioma, Chigozie, *Ribari*, prijevod Mirna Čubranić, izdavač Hena. com. Zagreb, 2016.
- [73] O’Prey, Paul, *A Reader’s Guide to Graham Greene*, Thames and Hudson, London, 1988.
- [74] Orfalea, Gregory, and Sharif Elmusa, eds., *Grape Leaves: A Century of Arab American Poetry*, Inerlink Publishing Group, New York, 1988.
- [75] Parker Michael & Roger Starkey (eds.), *Postcolonial Literatures: Achebe, Ngugi, Desai, Walcott*, Macmillan, London, 1995.
- [76] Pells, Richard, *Not Like Us: How Europeans Have Loved, Hated, and Transformed American Culture since World War II*, Basic Books, New York, 1997.
- [77] Pynchon, Thomas, *Skrivena mana*, prevela Maja Tančik, Vuković & Runjić, Zagreb, 2014.

-
- [78] Rennison, Nick, *Contemporary British Novelists*, Routledge, Taylor & Francis Group, London & New York, 2005.
- [79] Rushdie, Salman, *Dvije godine, osam mjeseci i dvadeset osam noći*, preveo Danko Ješić, Buybook, Sarajevo, 2016.
- [80] Rushdie, Salman, *Satanic Verses*, Viking Press, London, 1988. (dostupno i kao: Salman Rušdi, *Satanski stihovi*, preveo s engleskog Alekandar Saša Petrović, Prosveta, Beograd, 11989, 1991; Feniks libris, Beograd, 2009; Prosveta, Beograd, 11989; te Feniks Libris, Zemun, 2009).
- [81] Ruždi, Salman, *Deca ponoći*, preveli s engleskog Svetozar Koljević i Zoran Mutić, BIGZ Beograd, 1987.
- [82] Ruždi, Salman, *Dve godine, osam meseci i dvadeset osam noći*, prevela Zvezdana Šelmić, Vulkan, Beograd, 2015.
- [83] Shamsie, Kamila, *Kartography*, Harvest Books, London, 2004.
- [84] Shamsie, Kamila, *Burnt Shadows*, Bloomsbury Paperbacks, London, 2009.
- [85] Shamsie, Kamila, *A God in Every Stone*, Bloomsbury Paperbacks, London, 2016.
- [86] Shamsie, Kamila, *Bog u svakom kamenu*, prevela Milica Cvetković, Buybook, Sarajevo, 2016.
- [87] Stephan, Alexander, ed., *The Americanization of Europe: Culture, Diplomacy, and Anti-Americanism after 1945*, Berghahn Books, New York & Oxford, 2008.
- [88] Stevenson, Randall, *The Last of England — The Oxford English Literary History, Volume 12 (1960–2000)*, Oxford University Press, Oxford, 2005.
- [89] Swift, Graham, *Waterland*, Heinemann, London, 1983.
- [90] *The Poetry Review*, Vol. 84, No. 1, Spring 1994, dostupno na: http://www.poetrysociety.org.uk/content/publications/review/backcopy/pr_763_to_921/pr_841/.
- [91] Thompson, R. G., *Reading the American Novel 1865–1914*, Wiley and Blackwell, New York, 2011.
- [92] Tutuola, Amos, *Pijač palmina vina*, prijevod Antun Šoljan i Ivan Slamnig, Zora, Zagreb, 1954.
- [93] Updike, John, *The Terrorist*, Alfred A. Knopf, New York, 2006.
- [94] Walder, Dennis, *Post-colonial Literatures in English: History, Language, Theory*, Blackwell Publishers, Oxford and Malden, Mass., 1998.
- [95] Walsh, William, *Commonwealth Literature*, Oxford University Press, London, 1973.
- [96] Watt, Ian, *The Rise of the Novel: Studies in Defoe, Richardson and Fielding*, Penguin, Harmondsworth, 1972.
- [97] Waugh, Patricia, *Metafiction: The Theory and Practice of Self-conscious Fiction*, Methuen, London, 1984.
- [98] Williams, Patrick and Laura Chrisman, *Colonial Discourse/Postcolonial Theory*, Columbia University Press, New York, 1994.
- [99] Winterson, Jeanette, *Why Be Happy When You Could Be Normal?*, Jonathan Cape, London, 2011.
- [100] Žmegač, Viktor, *Povijesna poetika romana*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1987.

Srebren DIZDAR

LITERARY WORKS IN ENGLISH LANGUAGE IN THE
21 CENTURY GLOBAL CONTEXT

Summary

Although it seems to be early to talk about the Third Millennium literature, it is precisely the end of 20th and the first decades of 21st century that have inspired a number of critics all over the world to introduce such a term into their most recent theoretical and critical apparatus. Many among them attempted to distinguish between *fiction* and *non-fiction*, although Postmodernist prose in the last 40 or so years imposed mixed or hybrid forms of literary expression. Previous rather visible boundaries between the basic literary genres became so porous and blurred that they almost vanished in a suitable moment in time. It has become especially evident in literatures written in a number of variants of English in a kind of global space. It has been created at intersections of several important traditions: English/British, American, as well as within other literatures in 'world Englishes', which can be largely defined as 'Postcolonial', although there have been a number of additional distinctive features among authors from the Caribbean, Africa, Asia and Australia in such a large framework of cultural and literary diversity of our times.

The paper tries to follow some interesting events that have determined certain important writers and their fictional works in the period under scrutiny. It has presented somewhat narrow survey of novelists already considered as the 'Classics' of Postmodernism or others worth mentioning in the contemporary literary activities in Great Britain. A number of authors from USA have also been dealt with, particularly those who had come from multicultural or hybrid ('hyphenated') backgrounds. Their works have been largely marked by the terrorist attack on September 11, 2001, which left a huge impact on the whole literary production in English. Relevant topics that emerged from Postcolonial literatures have also been taken into account, as well as the works of some female writers from „Islamic feminist milieu”, and the books by some prominent authors from Australia, Canada, the Caribbean and Africa. They have all become impotent segments of contemporary global literary heritage.

As 'digital' or hybrid forms of multimedia electronic literary output continues to grow, where the fundamental narrative text has often been mixed with visual, auditory and graphic elements, some works of novelists from the most recent generations of writers have been duly presented, including those who develop a new sub-genre labelled as Young Adult Literature. These authors happen to advance not only the survival of all kinds literary forms produced, but also their enormous diversity, which requires different sets of premise for their critical evaluation in the future.

Key Words: Third Millennium literature in 'World Englishes', global survey of contemporary novelists, poets and playwrights, Postmodernist & Postcolonial literary frameworks, 'Islamic feminist milieu', Young Adult Literature